

БІЗ СЕНІҢ ДОСТАРЫҢБЫЗ

Мектепке дейінгі білім беру ұйымдары
педагогтері мен бастауыш мектеп мұғалім-
деріне арналған әдістемелік құрал

Алматы
2025

Бағдарлама авторлары:

С. Атейбек

Алматы қаласы Білім басқармасының «Білім берудегі жаңа технологиялардың қалалық ғылыми-әдістемелік орталығы» ШЖҚ МҚК директорының әдістемелік жұмыс жөніндегі орынбасары

А. Макеева

Нестле Евразия білім беру бағдарламасы бөлімінің басшысы

Рецензенттер:

1. К. А. Орынханов, Қазақстан Ұлттық Ветеринарлық Палатасының жетекшісі, ҚазҰАЗИ-ының қауымдастырылған профессоры;
2. П. А. Ибрагимов, Басқарма төрағасының бірінші орынбасары; ректор «Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті» КЕАҚ ветеринария ғылымдарының докторы, профессор;
3. Т. В. Ежова, жоба үйлестірушісі, Алматы қаласы Білім басқармасының «Білім берудегі жаңа технологиялардың қалалық ғылыми-әдістемелік орталығының» талдау және баспа ісі бөлімінің жетекшісі;

Әдістемелік құрал мектеп жасына дейінгі балалар мен 6–10 жас аралығындағы оқушыларға арналған «Біз сенің достарыңбыз» білім беру бағдарламасының оқу-әдістемелік кешенінің бөлігі болып табылады.

Әдістемелік құрал бастауыш сынып мұғалімдеріне, балабақша тәрбиешілеріне, үйірме басшылары мен қосымша білім беру педагогтеріне арналған.

«БІЗ СЕНІҢ ДОСТАРЫҢБЫЗ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ МЕН МАЗМҰНЫ

БАҒДАРЛАМАНЫҢ НЕГІЗГІ ИДЕЯСЫ, МАҚСАТЫ, МІНДЕТТЕРІ

«Біз сенің достарыңбыз» бағдарламасының негізгі мақсаты — балалардың үй жануарларына деген жауапкершілігін қалыптастыру. Ол үй жануарларының қажеттіліктерінен хабардар болуға, адам өмірінде үй жануарларының қандай рөл атқаратынын түсінуге, қамқорлық жасауға дайын болуға тәрбиелейді.

Бағдарламаның жалпы міндеттері:

— тірі табиғат әлемінің өкілдері ретінде үй жануарларының пайдасы туралы идеяны қалыптастыру, адам мен табиғаттың байланысын түсіну;

— үй жануарларына деген танымдық, эстетикалық және практикалық қызығушылықты арттыру;

— оқушыларды үй жануарларын күтуге байланысты нақты іс-шараларға тарту.

Бағдарламаның басты нысаны — адам мен үй жануарларының қарым-қатынасы.

Бастауыш сыныпта оқушылардың жануарларға деген мейірімділік қатынасын қалыптастыруға баса назар аударылады. Бала жануарды бақылау мен зерттеудің объектісі ретінде қабылдап қана қоймай, оның ауырсынуы мен қуанышы, қорқынышы мен рақатын сезінуге, әлсіздік пен көңілді көтеруге қабілетті тірі жан екенін түсінуі қажет. Үй жануарлары адал және сенімді дос бола алады, денесінің сұлулығы, физикалық қабілеттері таң қалдырады.

Бағдарламаның негізгі мазмұны — мысықтар мен иттерді бағудың әртүрлі аспектілерін қарастыру, өйткені олар ең көп таралған үй жануарлары болып табылады.

Дегенмен бағдарламада басқа жануарларға да назар аударылады. Бұл мұғалімге балалар-

мен әңгімелесу барысында қызығушылықтарына қарай анықтауына мүмкіндік береді (оқушылардың отбасыларында қандай үй жануарлары бар, олар қандай үй жануарларына қызығушылық танытады т. б.).

Бағдарлама интеграцияланған. Нақты педагогикалық мәселелерді шешуге бағытталып, бастауыш сыныпта оқытылатын түрлі курстарда білім мен дағдыларды жаңартуды талап ететін проблемалық алаң құрады.

Бағдарламаның мазмұны іс-әрекетке негізделген. Оны тиімді жүзеге асырудың негізгі шарты — оқушыларды жаңа білім алуға, пайымын қалыптастыруға, практикалық дағдыларды игеруге мүмкіндік беретін әр түрлі іс-шараларға ұдайы тарту. Бұл өз кезегінде экологиялық жауапкершілікті жеке қасиет ретінде қалыптастыруға негіз болады.

Бағдарламаны іске асырудың ұсынылған нысандары білімді қабылдау мен игеруге жағдай жасап қана қоймайды, сонымен қатар оқушыларды баға беруге, өз пайымдауларын айтуға, моральдық, эстетикалық категорияларды қолдана отырып, жағдайларды талдауға, басқа адамдардың пікірлері мен бағалауына қызығушылықпен назар аударуға шақырады.

Бағдарламаның тәрбиелік жағы үй жануарларына ұқыпты және жауапкершілікпен қа-

рауды қалыптастырумен шектелмейді, бастауыш сынып оқушыларының жалпы жабайы табиғат әлеміне көзқарасын қалыптастыруға жағдай жасайды, тұлғаның экологиялық мәдениетін дамытады.

БАҒДАРЛАМАНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Бағдарламаға қатысушылар — балабақшалардың дайындық топтарының тәрбиеленушілері, «нөл» және 1—2 сынып оқушылары, сондай-ақ олардың ата-аналары, педагогтері (бастауыш сынып мұғалімдері, ұзартылған күн топтарының тәрбиешілері, қосымша білім беру педагогтері).

Бағдарлама модульдік принцип бойынша құрылған.

Бағдарламада 6 бөлім бар, олар рет-ретімен адам мен үй жануарларының қарым-қатынасымен танысудан бастап, бастауыш сынып оқушыларының үй жануарлары — мысықтармен, иттермен қарым-қатынасы және күтімнің негізгі дағдыларына дейін зерттелген.

Әр бөлімде бірнеше тақырып бар. Тақырыптарға ақпараттық блоктар және оқушыларға білімді игеруге көмектесетін тапсырмалар жиынтығы енгізілген.

Бағдарламаны іске асырудың негізгі нысаны — сабақтан тыс жұмыстар (сынып сағаттары, факультатив т.б.).

Қосымша формалар — негізгі оқу курстарына интеграция.

Бағдарламаны іске асыру ұзақтығы — 34 оқу сағаты (оқу жылында).

Сабақтың міндеті—балаларды бөлімнің негізгі ойымен таныстыру. Жұмыстың формалары балаларды тақырыпқа байланысты қосымша ақпарат іздеуге ынталандырып қана қоймай, оларды шығармашылық, зерттеу жұмыстарына үйретеді.

Бағдарламаны жүзеге асыруда түрлі іс-шаралар қолданылады: ойын, танымдық, ойын-сауық, көркем шығармашылық т.б.

Сыныптан тыс сабақтарды өткізу кезінде мынадай әдістер пайдаланылады: әңгімелесу, диалог, пікірталас, дидактикалық, сюжеттік-рөлдік ойындар, конкурстар, викториналар, турнирлер, жобалық жұмыстар және т. б., сондай-ақ экскурсиялар болуы мүмкін.

Балалар мен ата-аналардың бірлескен жұмысы — бағдарлама жұмысының маңызды бағыты. Бағдарлама тапсырмаларының негізгі бөлігі ата-аналарды тартуға бағытталған. Ересектерге үй жануарлары туралы естеліктерін, тәжірибелерін бөлісуге, тапсырмаларды дайындауға қатысуға т. б. ұсынылады.

**Бағдарламаның оқу-әдістемелік жиын-
тығына** мектеп жасына дейінгі балалар мен
бастауыш сынып оқушыларына арналған жұ-
мыс кітабы, педагогтерге арналған әдістемелік
құрал кіреді.

БАҒДАРЛАМАНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРУ НЫСАНДАРЫ

1-кесте

Тақырыптық жоспарлау

№ р/н	Модуль атауы	Модуль- дің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
1	Біз біргеміз!	Неліктен адамдар үй жануарларын асырайды? Үй жануарлары — адамға жақын жануар, сонымен бірге сүйіспеншілік пен қамқорлық көрсетеді. Үй жануарлары қандай болады? Неліктен бүкіл отбасымен үй жануарларын сатып алуды талқылау маңызды? Үй жануарларын қалай таңдауға және қайдан сатып алуға болады?	Жабайы жануарлардың үй жануарларынан айырмашылығы неде? Қандай үй жануарлары бар? «Жануарлар — адамның көмекшісі» Үй жануарлары — адал достар!	5

№ р/н	Модуль атауы	Модульдің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
1		Үй жануарларының иелеріне көмектесе алатын ұйымдар мен мекемелер. Жануарлар иелерінің құқықтары мен міндеттері.	Бізге сенің қамқорлығың керек.	
2	Біз үйде қалай пайда болдық?	Асыл тұқымды иттер мен мысықтар. Қолға уйрету тарихы. Мысықтар мен иттердің әртүрлі тұқымдарының пайда болу тарихы, олардың мақсаты. Иттер мен мысықтардың әртүрлі тұқымдары, мінез-құлық, әдеттері.	Мысықтар мен иттердің тұқымдарымен танысу. Планетаға жауапты адам. Адам бізді қалай бағындырды? Әртүрлі иттер мен мысықтар.	7

№ р/н	Модуль атауы	Модульдің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
		Үй жануарларын дұрыс таңдау үшін не білу керек? «Біз қолға үйретілгендерге жауаптымыз»: үй жануарларының иесінің ең маңызды қасиеті — жауапкершілік.	Үй жануарларын қалай таңдауға болады? Панасыз жануарлар.	
3	Біз қалай жара-тылған-быз және бізге қалай күтім жасау керек?	Иттер мен мысықтардың ерекшеліктері. Иттер мен мысықтардың сыртқы дене құрылысын салыстыру. Иттер мен мысықтардың денсаулығы үшін не қажет?	Төрт табан мен құйрық. Біз әлемді қалай қабылдаймыз? Біздің күн тәртібіміз.	6

№ р/н	Модуль атауы	Модуль-дің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
3		Қалада иттер мен мысықтарды ұстау мәдениеті. Қалалық пәтерде ит немесе мысық үшін орын қалай жабдықтауы керек? Қалада итті қайда дұрыс серуендетуге болады? Иттер мен мысықтарды қатыгездіктен қалай қорғауға болады? Жанашырлық және жануарларға көмектесу. Неліктен пана-сыз мысықтар мен иттер пайда болады? Пана-сыз жануарларға көмектесу.	Таза-лық пен тәртіп— денсаулық пен жақсы көңіл-күйдің кепілі. Біз қалай тамақтана-мыз? Серуен-деуге шығыңыз.	

№ р/н	Модуль атауы	Модуль-дің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
4	Жануарлар мектебі: үй жануарларын қалай дұрыс тәрбиелеу керек?	Жануарлар бір-бірімен және адаммен қалай қарым-қатынас жасайды? Неліктен жануарлардың «тілін» түсіну маңызды? Дыбыстық байланыс. Мысықтар мен иттердің әртүрлі позалары мен мінез-құлқы нені білдіреді? Иттер мен мысықтарды тәрбиелеу мен үйретудің негізгі ережелері. Үй жануарларын ойнату: бірге уақыт өткізу. Абайлаңыз, бейтаныс ит! Басқа біреудің мысықтарымен және иттерімен қарым-қатынас ережелері.	Үй жануарларын қалай түсінуге болады? Иісшілдердің тілі. Жануарлар қалай үйренеді? Үй жануарымен қандай ойындар ойнауға болады? Бейтаныс иттер мен мысықтар кездескенде өзіңді қалай ұстау керек?	5

№ р/н	Модуль атауы	Модуль-дің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
		Панасыз иттермен кезігіп қалудағы қауіпсіздік ережелері.		
5	Айболитта қабылдауда	Сіздің үй жануарыңыз сау ма? Мысықтар мен иттердегі аурудың алғашқы белгілері. Қандай жағдайларда ветеринарлық клиникаға бару керек? Иттер мен мысықтарды вакцинациялау туралы не білуіңіз керек? Ең алдымен — гигиена! Қандай ережелер инфекцияны болдырмауға көмектеседі?	Дені сау болу—ғажап! Ветеринар көмектеседі. Мен екпеден қорықпаймын. Қиындықты қалай болдырмауға болады?	5

№ р/н	Модуль атауы	Модуль-дің негізгі мазмұны	Тақырыптар	Сағат саны
6	Біз доспыз!	Үй жануарлары суретшілерді, жазушыларды, ақындарды қалай шабыттандырады? Өнердегі иттер мен мысықтардың бейнелері: музыкада, кескіндемеде, әдебиетте, театрда, кинода, биде. Атақты мысықтар мен иттер. Иттер мен мысықтар — батырлар. Үй жануарларына қатысты маңызды күндер.	Суретшілердің суреттеріндегі мысықтар мен иттер. Құйрықтылар мен мүрттылар туралы кітаптар. Маяу және Гав стиліндегі музыка. Ит пен мысықтың әрекеті. Біздің күнтізбе. Мысықтар мен иттер — батырлар.	6
				34

ӘДІСТЕМЕЛІК ТҮСІНІКТЕМЕЛЕР

МОДУЛЬ 1. БІЗ БІРГЕМІЗ

Негізгі міндеттер

- Оқушылардың жануарлар әлеміндегі ерекше топ — үй жануарлары туралы, олардың әртүрлілігі және адам өміріндегі рөлі туралы түсініктерін қалыптастыру.
- Адамның үй жануарлары үшін жауапкершілігі және жауапкершіліктің түрлері туралы идеяны қалыптастыру.
- Оқушылардың жануарларға деген қызығушылығын ояту, оқушылардың үй жануарларын алу кезінде неге назар аудару керектігін түсіндіру.

Негізгі ұғымдар

- Үй жануарлары—адамдармен бірге өмір сүретін компаньон, жануарларды олар баспанамен, тамақпен қамтамасыз етеді.

- Ауылшаруашылық жануарлары—адам азық-түлік үшін ұстайтын үй жануарлары (ет, сүт, жұмыртқа) және қажетті заттарды дайындайтын шикізат (жүн, мамық).
- Компаньон жануарлар — адам үйде қарым-қатынас және жағымды эмоциялар үшін ұстайтын жануарлар.

Модуль тақырыптарын іске асыру кезінде оқушылардың назарын келесіге аудару керек:

— Жабайы жануарлардан айырмашылығы. Адам қолға үйреткен үй жануарлары табиғатта өздігінен өмір сүре алмайды. Адам олар үшін жауап береді және оларға қамқорлық жасауы керек.

— Адамның үй жануарларына деген жауапкершілігі тек жанашырлықпен, қарым-қатынастан ләззат алумен ғана емес, ең алдымен, оның қажеттіліктерін түсінуден, осы қажеттіліктерін қалай қамтамасыз ету керектігін білуімен байқалады.

— Үй жануарларының алуан түрі бар, олардың әрқайсысы белгілі бір өмір сүру жағдайларын қажет етеді. Болашақ иесі үй жануарларын таңдағанда, ең алдымен, осы қажеттіліктерді қанағаттандыра алатынын жоспарлауы керек.

— Үй жануарлары, олардың әдеттері мен мінездері туралы көркем әдебиет, фильмдер, публицистикалық шығармалар арқылы көбірек білуге болады. Бұл ақпарат үй жануарларының иелері немесе үй жануарларын алуды жоспарлап

жүргендер үшін ғана емес, сонымен қатар олар басқа адамдар үшін де қызықты және пайдалы болады.

Модульді іске асыру жоспары (5 сағат)

- Тақырып: «Жабайы және үй жануарлары»
- Тақырып: «Қандай үй жануарлары бар?»
- Тақырып: «Ауылшаруашылық жануарлары-адамның көмекшісі»
- Тақырып: «Үй жануарлары — тамаша серіктес және адал достар»
- Тақырып: «Бізге сенің қамқорлығың керек»

Іске асыру форматтарының нұсқалары ***Мұғалімнің «Үй жануарлары — серіктес-тер мен достар» туралы***

Әңгімелесудің жоспары:

- Үй жануарларының жабайы жануарлардан айырмашылығы неде және үй жануарлары неге адамның үнемі күтімін қажет етеді?
- Үй жануарларының түрлері.
- Ауылшаруашылық жануарларының әртүрлілігі және олардың адам өміріндегі рөлі. Біздің өлкеміздегі ауылшаруашылық жануарлары.
- Компаньон жануарлар. Олардың ауылшаруашылық жануарларынан айырмашылығы неде? Компаньон жануарлардың түрлері.
- Неліктен адам компаньон жануарлар алады? Компаньон жануарлар адамға қалай көмектеседі?

Талқылауға арналған сұрақтар:

- Сіз қандай ауылшаруашылық жануарларын білесіз? Қайда? Бұл жануарлар адам өмірінде қандай рөл атқарады?
- Адамның ауылшаруашылық жануарларына деген қамқорлығы қандай?
- Сіз ауылшаруашылық жануарларын күтуге байланысты кәсіптердің атауларын білесіз бе?

«Таныстыруға рұқсат етіңіз: бұл - менің досым» ток-шоуы

Ток-шоу басталар алдында «Танысыңыз: бұл - менің досым» айдарымен ақпараттық тақта дайындалады (парақ немесе магниттік тақта).

«Таблоға» үй жануарларының аты мен жасын көрсететін фотосуреттері орналастырады. Жануарлардың фотосуреттерінің айналасындағы кез-келген бос жерге оқушылардың әрқайсысы үй жануарының үш негізгі сипаттамасын («көңілді», «күлкілі», «адал», «тентек») т. б. орналастыруы керек.

Үй жануарлары бар оқушылар — ток-шоудың кейіпкерлері, қалған оқушылар — қонақтар.

Ток-шоу жоспары:

- Үй жануарларын таныстыру. Аудиторияға жануарлар иелері үй жануарлары туралы (поэзия т.б.) қысқаша таныстырады (30 секундтан аспайтын).
- Сұрақтарға жауаптар. Оқушылар үй жануарларының иелеріне алдын ала сұрақтар дайындайды.

— Үй жануарлары үйде қалай және қашан пайда болды?

— Неліктен олар осы үй жануарларын таңдады?

— Сіз үй жануарыңызға қалай қарайсыз? Күтімнің ең қиын жері қандай?

— Сіздің үй жануарыңыздың қандай күлкілі оқиғалары болды т. б.

Әр жауап 1 минуттан аспайды. Мұғалім ток-шоу модераторы қызметін атқарады, белсенді емес оқушыларды талқылауға тартады, жауап беру уақытының сақталуын қадағалайды.

- Ток-шоуды аяқтау

Мұғалім қатысушылардың назарын жануарлардың үйінің болуы үлкен қуаныш екеніне аударады, бірақ әрқашан ол көп күтімді қажет етеді.

Ұжымдық жоба «Гав-Мяу және тағы да басқа» газеті

Редакция таңдалады: газетті безендіру үшін жұмыс істейтін редакторлар, суретшілер.

Редакторлар оқушылар дайындаған үй жануарлары туралы мақалалар жинайды, суретшілер материалдарды құрастырады.

Үй жануарларына арналған әдебиеттер көрмесі

Оқушылар көрмеге өздерінің сүйікті үй жануарлары туралы кітабын немесе үй жануарларына арналған фильмді көруге шақырады.

Сабаққа дайындық туралы ақпарат

Ұзақ жылдар бойы жануарлар жабайы болды. Адамдар жануарлардың кейбір түр-

лерін шамамен 10-15 мың жыл бұрын қолға үйрете бастады. Бастапқыда жай ғана оларды, оған пайдалы болуы мүмкін нәрселерді бақылады. Содан кейін оларды қолға үйрете бастады. Бұл бірнеше ғасырлар бойы біртіндеп жүзеге асты. Бүгінде әлемде үй жануарларының жүздеген түрі бар. Олардың барлығы шартты түрде екі топқа бөлінеді. Біріншісіне ауылшаруашылық жануарлары кіреді. Олардан адам табиғи азық алады: сүт, жұмыртқа, жүн, бал т.б. Олар адамдарға көмектеседі: мысалы, жылқылар жүктерді тасымалдайды және көлік құралы ретінде қызмет етеді. Екінші топ: адамдарға, негізінен, қарым-қатынас жасау және бос уақытты өткізу үшін ұстайтын жануарларды біріктіреді. Мұндай үй жануарлары адамның толыққанды отбасы мүшелері мен достарына айналады. Оларды көбінесе сүйікті үй жануарлары немесе компаньон жануарлар деп атайды.

Жабайы және үй жануарларының өзара айырмашылықтары

Жабайы және үй жануарларының арасында бірнеше негізгі айырмашылықтар бар.

Жабайы жануарлар табиғатта өмір сүреді, өздері баспана табады (шұңқырлар, ұялар т.б.). Үй жануарлары адаммен бірге тұрады: адам оларға жасаған арнайы үйшіктерде немесе үйде.

Жабайы жануарлар қауіп тудыруы мүмкін. Үй жануарлары үшін адамның жақындығы әдеттегі жағдай, олар адамды дос және адал қорғаушы ретінде қабылдайды.

Жабайы жануарлардың тамақтануы табиғи жолмен анықталады. Жануарлардың өздері тамақ тауып алады. Үй жануарларының тамақтануы адамға тікелей байланысты.

Жабайы жануарлар қиын жағдайда өмір сүруге бейімделген және өздерін қорғай алады. Үй жануарлары адамның қамқорлығына мұқтаж, олардың көпшілігі адамды жоғалтқан жағдайда өмір сүре алмайды.

Үй жануарлары адаммен қарым-қатынас жасайды, белгілі бір әрекеттерді орындауға үйренеді, үйретуге болады. Жабайы жануарлар адамдармен қарым-қатынас жасамайды.

Жабайы жануарлар үй жануарларына қарағанда, өздіктерінен көбейеді, олардың көпшілігі көптеген ұрпақ әкеледі.

Осылайша қолға үйрету жануарларды адамға тәуелді етеді, адам үй жануарларын күтіп, асырауы тиіс.

Үй жануарлары қалай пайда болды?

Үй жануарларын қолға үйрету басқа процестің нәтижесінде пайда болды: табиғаттың өзгеруі, көптеген жабайы жануарлардың ұрпақтар жылдар бойы бастапқы пішінінен генетикалық оқшауланған және табиғи іріктелді.

Осы уақытқа дейін жануарлардың 25-ке жуық түрі қолға үйретілген. Қолға үйрету жай ғана үйретуге байланысты емес. Мәселен, ежелгі заманда Сирия, Үндістан, Орта Азия, тіпті Еуропа билеушілері гепардтарды сұлулығы мен керемет аңшылық қасиеттері үшін бағалаған. Алайда қолға үйретілген гепардтар үй жануарына айналмады.

Қолға үйрету үшін жануар үнемі ұрпақ әкеліп отыруы керек, ал оны ұстайтын жағдай олар үшін қалыпты, тіршілік ету ортасына айналуы керек.

Үй жануарларының түрлері

Үй жануарларын екі үлкен топқа бөлуге болады:

1. Адам табиғи өнімдер мен материалдарды алу, сондай-ақ кейбір жұмыстарға пайдалану (жүк тасымалдау, қозғалыс құралы) үшін өсіретін ауыл шаруашылығы жануарлары.

Ауылшаруашылық жануарлары арнайы үй-жайларда ұсталады (ат қора, шошқа қора, сиыр қора, қоян, мал шаруашылығы, ферма, құс қора т.б.).

Ауылшаруашылық жануарлар түрлеріне: сиыр, шошқа, жылқы, қашар, түйе, ешкі, қой т.б. жатады; бағалы аңдар: (арктикалық түлкі, қара қоян түлкі, күзен т. б.), қояндар, құстар (құрт және тауық тәрізділер), жәндіктер (жібек құрты, лак құрты, ара).

2. Компаньон жануарлар, үй жануарлары. Адам бұл жануарларды қарым-қатынас жасау және бос уақытты өткізу үшін асырайды.

Үй жануарларының түрлері өте көп. Олардың ішінде ең жиі кездесетіні — мысықтар мен иттер. Үй жануарларына құстар (тотықұстар, канарейкалар және үй көгершіндері), кеміргіштер (гвинея шошқалары, сәндік егеуқұйрықтар, аламандар, шиншилалар), үй қояндары, балықтар т. б. жатады.

Компаньон жануарлардың маңызы

1. Үй жануарлары отбасында жағымды микроклимат туғызады, жағымсыз эмоциялармен күресуге көмектеседі. Үй жануарлары бар адамдар депрессиядан аз зардап шегетіні, оптимисті екендігі дәлелденген. Күшіктің ойынын, бетін жуатын марғауды, аквариумда жүзетін балықты т.б. көру ренішті ұмыттырып, жағымды ойларға ауысуға мүмкіндік береді.

2. Үй жануарлары иелерінің физикалық денсаулығына пайдалы әсер етеді. Көптеген зерттеулер мысықтардың немесе иттердің иелерінде қан қысымының жоғарылауы, жүрек-қан тамырлары жүйесінің, басқа да бұзылулары аз болатындығын дәлелдеді. Жанында жануар досының болуы тыныштандыруға, демалуға мүмкіндік береді.

3. Көптеген үй жануарлары иелеріне дене шынықтыруға жақсы көмектеседі. Итпен күнделікті серуендеу — олардың иесі үшін физикалық жаттығулардың бір түрі. Жануарларға үнемі күтім жасау қосымша физикалық белсенділікті қажет етеді. Бірқатар зерттеулер үй

жануарлары бар отбасылардың балалары үй жануарлары жоқ құрдастарымен салыстырғанда көбірек қозғалатынын дәлелдеген.

4. Үй жануарлары — керемет тәрбиешілер. Олар баланы мейірімді және жанашыр болуға үйретеді. Кейде үй жануарлары балаға жалғыздық сезімін жеңуге көмектеседі.

5. Үйде үй жануарының болуы адамның басқа тіршілік иесінің оған байланысты екенін түсінуге, оған өзінің маңыздылығын сезінуге мүмкіндік береді, оның адамға мұқтаж екенін ұғады. Үй жануарларына деген сүйіспеншілік пен қамқорлықты көрсете отырып, адам мінездің ең жақсы қасиеттерін тәрбиелейді, мейірімді, адамгершілікке ие болады.

Үй жануарларын таңдау — жауапты қадам

Неліктен адамдар үй жануарларын алады? Үй жануарлары оларға жылулық пен сүйіспеншілік, адалдық және жай ғана жақсы көңіл-күй сыйлайды! Марғаудың нәзік мияулауы, күшіктің құйрығын бұлғаңдауы, канарейканың көңілді шырылдауы тіпті ең қайғылы ойлардан да арылтуы мүмкін. Үй жануарымен сіз өз уайымыңызды бөлісе аласыз, ол әрқашан қасыңызда болады. Үй жануарлары қайғы мен жалғыздықты жеңуге көмектеседі. Бұл, әсіресе, егде жастағы адамдар үшін өте маңызды. Үй жануарлары бізге әдемі сезімдерді ояту арқылы жақсы адам болуға көмектеседі. Мысықтар мен иттері бар отбасыларда балалар

мұқият және қамқор болып өсетіні дәлелденді. Ұй жануарларының иелерінде ауру қаупі азаяды. Ұй жануарлары бізге белсенді өмір сүруге, көбірек қозғалуға көмектеседі.

Біреу иттерді, екіншісі мысықтарды, үшіншісі тасбақаларды, төртіншісі хомяктарды немесе Гвинея шошқаларын ұнатады. Әрине, жанашырлық өте маңызды. Бірақ бұл жеткіліксіз. Ұй жануарлары туралы мүмкіндігінше көбірек білу керек: оның мінезі мен әдеттері қандай, ол нені жақсы көреді, қандай жағдайларға мұқтаж? Оған арнайы үйшік керек пе, оны күніне қанша рет тамақтандыру керек, онымен бірге жүру керек пе және тағы басқалар. Кейбір ұй жануарлары, мысалы, иттер, үнемі қамқорлық пен қарым-қатынасты қажет етеді, ал кейбіреулері қарапайым — балық, тасбақа, гвинея шошқалары. Енді ең бастысы! Отбасының әдеттері мен өмір сүру салты ұй жануарларының өмірі мен әдеттеріне сәйкес келе ме деген сұраққа жауап беру керек. Егер отбасының барлық мүшелері күні бойы үйден тыс жерде-жұмыста, мектепте болса, онда ит алу екіталай, өйткені онымен бірге жүретін ешкім болмайды. Егер біреуге күні бойы толық тыныштық қажет болса, онда сөйлейтін канарейка қатты кедергі келтіруі мүмкін, онда қуаныштың орнына тітіркенуді тудырады.

Болашақ ұй жануарлары туралы қажетті ақпаратты жануарларды сүйетіндер клубтарынан, анықтамалық әдебиеттерден, маман-

дандырылған кітаптардан, интернет-ресурстардан, жануарларға арналған телешоулардан алуға болады. Сонымен қатар, сізге үй жануарларын сататын дүкенде қуана кеңес береді. Үй жануарлары өсірілетін арнайы питомниктер бар. Олардың қызметкерлері үй жануарларын күтуге қатысты кез келген сұраққа жауап береді. Үй жануарларының көрмелерінен көптеген қызықты нәрселерді көруге және тыңдауға болады. Сондай-ақ, сіз болашақ төрт аяқты досыңызбен танысып, оның әдеттері туралы, жануарлардың баспанасын да біле аласыз, онда олар өз иелерін күтеді.

Кейде үй жануарларын сатып алу сәтсіз қадамға айналады, оның салдары өте қайғылы, яғни тағы бір жануар көшеде қалуы мүмкін. Соңғы 25-30 жылда ірі қалаларда қаңғыбас жануарлардың саны екі есе өсті, есептеу бойынша ондаған мыңға жетеді. Жағымсыз статистикаға сәйкес панасыз жануарлардың жартысынан көбін иелері көшеге қуып жіберген. Адамның көмегінсіз олар аштықтан, суықтан, аурудан өледі. Сондықтан адамның жауапкершілікті сезінуі өте маңызды.

Үй жануарларын таңдағанда, ең алдымен, олар мекендейтін жайлардың, отбасының өмір салтына сәйкес келетінін ойлау қажет. Үй жануарларымен көп уақытын өткізуге мүмкіндігі жоқ адамдар үшін **теңіз шошқалары, аламандар, ергежейлі қояндар, аквариум балықтары** өте қолайлы. Бұл жануарлар

иесімен үнемі және ұзақ қарым-қатынасты қажет етпейді.

Кейде айналасындағыларды таң қалдыру үшін адамдар экзотикалық жануарларды — жыландарды, игуаналарды, қолтырауындарды т.б. алады. Бірақ экзотикалық әуесқойлар бұл жануарлардың үйде өмір сүруге бейімделмегенін және өмір бойы азап шегуге мәжбүр екенін білмейді.

МОДУЛЬ 2. БІЗ АДАМНЫҢ ҮЙІНДЕ ҚАЛАЙ ПАЙДА БОЛДЫҚ?

Негізгі міндеттер

- Мысықтар мен иттер туралы, олардың үлкен жануарлар тұқымдасының (мысықтар мен иттер тұқымдасы) өкілдері ретінде түсінік қалыптастыру.
- Мысықтар мен иттерді қолға үйрету тарихымен, қолға үйретудің себептерімен танысу.
- Үй мысықтары мен иттердің тұқымдарының әртүрлілігі, олардың сыртқы дене бітімінің ерекшеліктері туралы түсінігін дамыту.
- Жануардың асыл тұқымды немесе қарапайым екендігіне қарамастан, ол иесіне нәзіктік пен сүйіспеншілік сыйлай алатындығына көздерін жеткізу.

Негізгі ұғымдар

- Мысық тұқымдастар — сүтқоректілердің жыртқыштары жасырын немесе қарауылдау арқылы қоректенеді.
- Ит тұқымдасы — сүтқоректілердің жыртқыштары аң аулау арқылы қоректенеді.
- Тұқым — жалпы шығу тегі бар және белгілі бір қасиеттерімен ерекшеленетін жануарлардың тобы.
- Кинология — үй итін, оның тұрқын, шығу тегін, ұстау және өсіру, тәрбиелеу жағдайларын зерттейтін ғылым.

- Фелинология — үй мысығын, оның өмір сүру деңгейін, шығу тегін, ұстау және өсіру жағдайларын зерттейтін ғылым.

Модуль тақырыптарын іске асыру кезінде оқушылардың назарын келесіге аудару маңызды:

- Әр түрлілігіне қарамастан, барлық мысықтар немесе иттер ортақ туыстық байланыстармен біріктірілген. Үй жануарларының әдеттері, қажеттіліктері оларға жабайы ата-бабаларынан келді, оларды тәрбиелеу немесе үйрету арқылы өзгерту мүмкін емес. Оларды «түзету» мүмкін емес, осыны үй жануарларының иелері ескеруі керек
- Мысықтар мен иттердің арасында «Қызыл кітапқа» енгізілген жануарлардың түрлері бар. Бұлардың әрқайсысы ерекше, оның жойылуы орны толмас зардап болады. Адам біздің планетамыздың табиғи әртүрлілігін сақтауға тікелей жауапты.
- Әртүрлі тұқымды мысықтар мен иттер бір-бірінен тек сыртқы сипаттамаларымен ғана емес, сонымен қатар оларды ұстау жағдайларымен де ерекшеленеді. Сондықтан үй жануарларын таңдағанда, эстетикалық артықшылықтарына ғана емес (ұнайды - ұнатпайды), сонымен қатар жануардың нақты қажеттіліктеріне, оларды қанағаттандыру мүмкіндігіне назар аудару қажет.

- «Әдемі» немесе «ұсқынсыз», «құнды» немесе «құнсыз» тұқымдар жоқ. Жануарлардың әрқайсысы эстетикалық ләззат алуға да, қожайынына адал дос болуға да қабілетті.
- Жануарды «асыл тұқымды» немесе «қарапайым» деп бағалап, қарапайым жануарларды «екінші дәрежелі» деп санауға болмайды. Кез келген жануарға адамның сүйіспеншілігі мен қамқорлығы қажет

Модульді іске асыру жоспары (7 сағат)

- Тақырып: «Мысықтар мен иттердің туыстарымен танысамыз»
- Тақырып: «Адам планетаға жауапты»
- Тақырып: «Оларға сіздің қорғанысыңыз қажет»
- Тақырып: «Адам бізді қалай үйретті?»
- Тақырып: «Әр түрлі иттер, әр түрлі мысықтар»
- Тақырып: «Үй жануарларын қалай таңдау керек?»
- Тақырып: «Баспанасыз жануарлар»

Іске асыру форматтарының нұсқалары

Мұғалімнің әңгімесі «Мысықтар мен иттер үйде қалай пайда болды?»

Әңгімелесу жоспары:

- Үй мысықтары мен иттердің өкілдері қандай мысықтар мен иттер?

- «Қызыл кітапқа» енгізілген мысықтар мен иттердің түрлері. Неліктен біздің планетамыздың табиғи әртүрлілігін сақтау маңызды?
- Біздің үй жануарлары мен туыстарын не біріктіреді?
- Адам жануарларды неліктен және қалай қолға үйрете бастады?
- Ит пен мысық үйде қашан және қалай пайда болды?

Талқылауға арналған сұрақтар

- Мысықтар мен иттердің жабайы ата-бабаларына қандай сыртқы ұқсастықтарын атап өтуге болады? Олардың ұқсастығы неде?
- Жабайы жануарды адам қалай қолға үйретуі керек деп ойлайсыз?
- Адам үй жануарларын қалай таңдады?
- Циркте өнер көрсететін және жаттықтырушы командаларын орындайтын арыстанды немесе аюды үй жануары деп атауға бола ма? Неліктен?

«Мысықтар мен иттер туралы таңғажайып фактілер» ұжымдық жобасы

«Мысықтар мен иттердің туыстарымен танысу» тақырыбындағы тапсырмаларды орындауда былайша өткізуге болады. Арнайы стендке оқушылар өздері таба алған мысықтар мен иттер тұқымдарына қатысты қызықты фактілер жазылған ақпаратты орналастырады.

Оқушылар ақпаратпен танысып, арнайы белгішелер («смайлик», «леп белгісі» т.б.) арқылы оларды қызықтыратын фактілерді атап өтеді.

Жоба қорытындысы бойынша талқылау жүргізіледі, оның барысында оқушылар мен мұғалімдер өз әсерлерімен бөліседі, оларды не таң қалдырғаны, ерекше болып көрінгені т. б. туралы әңгімелейді.

«Әр түрлі және өте әдемі» көрмесі

Мұғалім оқушыларға әлемнің көптеген елдерінде ұйымдастырылған мысықтар мен иттердің көрмелері, бұл іс-шаралардың мақсаттары (үй жануарларына деген қызығушылықты дамыту, бар тұқымдарды сақтауға ықпал ету) туралы айтады. Балаларды иттер мен мысықтардың көрмесін өткізуге шақырады.

Оқушылар мысық немесе ит тұқымдары туралы қысқаша тұсаукесер дайындайды. Үй жануарлары бар балалар олар туралы айтады; үй жануарлары жоқ балалар өздеріне ұнайтын тұқымдар туралы әңгімелейді.

Таныстырылым кезінде қарапайым жануарлар туралы ақпарат беру маңызды. Мұғалім балалардың назарын қарапайым жануарлардың асыл тұқымды жануарлардан кем емес, әдемі, ақылды екендігіне көңілін аударуы керек.

Ең үлкен қызығушылық тудырған 5-6 таныстырылым таңдалып алынады.

«Құйрықты-жолақтылар туралы газет» ұжымдық жобасы

Мұғалім оқушыларға иттер мен мысықтардың әртүрлі тұқымдарына арналған газет дайындауды ұсынады.

Суретшілер тобы, редактор, журналистер тобы таңдалады.

Журналистер тобы көрме кезінде үлкен қызығушылық тудырған мысық немесе ит тұқымына арналған жазбалармен жұмыс істейді

Сабаққа дайындық туралы ақпарат Мысықтар мен иттер-олар не?

Мысық тұқымдасына жыртқыш сүтқоректілердің 40-қа жуық түрі кіреді, олар жасырын, қарауылдау немесе қуу арқылы тамағын табуға бейімделген. Қазіргі мысықтардың ежелгі ата-бабалары 40 миллион жыл бұрын пайда болған (қазіргі адам 2 миллион жыл бұрын пайда болған).

Мысық тәрізділердің ұзындығы 34 см–3 м, салмағы 1 кг-нан 300 кг-ға дейін болады.

Көлемі мен түсінің айырмашылығына қарамастан, мысық тәріздердің көптеген ұқсастықтары бар: олар алғыр аңшылар, түнде жақсы көреді және керемет естиді. Олардың терісінде көбінесе дақтар немесе жолақтар болады, өйткені ол ағаштар мен бұталардың арасында жасырыну үшін ыңғайлы. Көбі мияулайды, ырылдайды.

Мысық тұқымдасының екі түрі бар: кішкентай және үлкен мысықтар.

Кішкентай мысықтарға бобкаттар, пумалар, гепардтар, каракалдар, сервалдар т. б. жатады.

Үй мысықтарына жататын мысықтар тұқымы да кішкентай мысықтардың субфамилиясына жатады. Үлкен мысықтарға торғын барыстар және пантералар тұқымы (жолбарыс, барыс, арыстан, теңбілшер т.б.) жатады. Жабайы мысықтар Австралия, Антарктика, Жаңа Гвинея, Гренландия және Мадагаскардан басқа, барлық материктер мен ірі аралдарда кең таралған.

Ит тұқымдасына аң аулау арқылы қоректенетін жыртқыш жануарлардың 40-қа жуық түрі кіреді. Олардың қазіргі өкілдерінің ата-бабалары 34 миллион жыл бұрын пайда болған.

Иттердің өкілдері, Антарктидадан, Австралиядан басқа, барлық континенттерге таралған.

Қазақстанда олардың 8 түрі бар: енот тәрізді ит, қасқыр, шиебөрі, арктикалық түлкі, түлкі, қарсақ, ауған түлкісі және қызыл қасқыр.

Барлық иттер иісті жақсы ажыратады және керемет естиді. Иттер-шапшаң жүгірушілер, олар шаршамай ұзақ уақыт жүгіре алады. Көпшілігінде ұзын аяқтары мен ұлпа құйрықтары бар. Барлығы — табиғи аулаушылар.

Иттер тұқымдасында қасқыр, ит және үлкен құлақты түлкілер тұқымдасы ерекшеленеді. Үй итінің атасы қасқырға жатады. Бұл тұқымдастың

басқа мүшелеріне қасқырлар, шиебөрі, түлкілер, арктикалық түлкілер, енот тәрізді иттер т. б. кіреді.

Кейбір иттер мен мысықтар жойылып кету алдында тұр. Себебі, адамдар оларды белсенді түрде аулады немесе олар жүретін ормандарды құртты. Планета жануарларды жоғалтуы мүмкін екенін түсініп, оларды құтқаруға шешім қабылдады. Сирек кездесетін жануарлар түрлері «Қызыл кітапқа» енгізілген. Бүгінде оларды заң қорғайды, үй жануарларын қорғаушылар олардың санын көбейту үшін бәрін жасайды.

Үйде иттер мен мысықтар қалай пайда болды?

Үй мысығының шығу тегінің ең көп таралған түрі африкалық жабайы мысықтың атасы деп атайды. Оны көптеген анатомиялық және физиологиялық ұқсастықтары, сондай-ақ белгілі бір жағдайларда өмірге бейімделуі дәлелдейді. Мысықтар адам қолына 7 мың жылдан астам уақыт бұрын пайда болған. Осы уақытқа дейін адам ит, ешкі, қой, шошқа, жылқыны қолға үйреткен. Мысықтың қолға үйретілуінің басқа жануарларға қарағанда, едәуір кеш болуының себебін ғалымдар мысықтардың өмір сүру ерекшеліктерімен байланыстырады. Егер барлық басқа үй жануарлары бастапқыда белгілі бір иерархиялық жүйесі бар үлкен топта өмір сүрсе (отар, табын), ал мысықтарға тіршілік ету ортасының мұндай иерархиясы тән емес. Сондықтан да адамға

мысықты бұйрықтарды орындауға үйрету оңай емес.

Адам мысықты не үшін қолға үйреткен? Бұл туралы бірнеше теория бар. Олардың бірі, ең көп тарағаны-үй шаруашылығының негізгі себебі ретінде, кеміргіштерді жою үшін мысықты пайдалануды қарастырады. Адам жабайы мысықтардың дәнді дақылдарды жойып жіберген тышқандар мен егеуқұйрықтарды жақсы аулай алатынын байқап, оларды жақын жерде қоныстануға үйрете бастады.

Зоологтардың көпшілігі үй итінің атасы сұр қасқыр болғанына сенімді. Кейде сіз иттің шибөрінен шыққан нұсқасын таба аласыз. Алайда бұл хромосомалық талдаумен де (хромосомалардың құрамы бойынша ит қасқырға жақын), сондай-ақ қасқыр мен иттің ұқсастығымен де расталмайды. Мұндай будандар өте кең таралған. Бірақ шибөрілер мен иттердің табиғи будандары белгісіз.

Ит адамның алғашқы үй жануарлары болды; ол кем дегенде 10–12 мың жыл бұрын пайда болған деп есептеледі. Қасқырларды қолға үйретудің басты себебі-оларды аң аулау, ет үшін пайдалану.

Кейбір ежелгі зерттеулерде мысықтар пайдалы тіршілік иелері ретінде ғана емес, қасиетті жануарлар ретінде де қарастырылды. Мысырда мысықты өлтіру қатаң қылмыс болып саналады және өлім жазасына кесіледі. Егер мысық өліп жатса, онда бүкіл отбасы аза тұтып, қастарын қырып тастаған.

Мысықтар мен иттердің тұқымдары

Мысықтардың әртүрлі тұқымдары ежелгі Египетте, Ежелгі Қытайда және Парсыда пайда бола бастады. Еуропада XVIII ғасырдың бірінші жартысында мысықтардың әртүрлі тұқымдарын өсірумен айналыса бастады. Қазіргі уақытта бұл жануардың 90 ға жуық тұқымы бар.

Ең танымалдарының қатарына мыналар жатады:

Парсы мысығы — ең көне мысық тұқымдарының бірі. Қазіргі уақытта оның бірнеше ондаған түрі бар (ақ, қара, ақшыл, ақшыл көк т.б.) Өте тыныш. Олардың дауысы сирек естіледі. Сонымен қатар, парсы мысығы күтімі ең қиын тұқымдардың бірі. Мысықтың терісіне күн сайын мұқият күтім жасау керек, әйтпесе ол ұйысады; жүнді тальк ұнтағымен немесе арнайы ұнтақпен тазалайды, содан кейін тарақпен немесе арнайы щеткамен мұқият тарайды. Сонымен қатар үнемі жуу қажет.

Мейн-кун. Ата-бабалары Мэн штатында (АҚШ-тың солтүстік-шығысында) өмір сүрген үй мысықтарының тұқымы. Демек, тұқым атауының бірінші жартысы қалаға, екінші жартысы («гассоон», яғни «енот») осы тұқымның еноттарға ұқсастығына байланысты берілген. Мейн-кун мысықтарының сыртқы түрі мен мінез-құлқы ерекше. Үй мысықтарының ішінде бұл үлкен тұқым: еркектерінің салмағы — 10–12 кг, аналықтары 6,5–7 кг дейін болуы мүмкін.

Британдық қысқа жүнді мысық. Британдық мысықтар көптеген түрлі түстермен сипатталады, ең танымалы — сұр-көк, қара, күлгін, қоңыр, британдық мысықтар өте бейқам және жалғыздыққа шыдай алады. Аса күтімді қажет етпейді және жұмыста көп уақыт өткізетін адамдар үшін қолайлы.

Сфинкс — жүнсіз мысық тұқымдасының тобы. Олардың терісі өте жұқа жүн қабатымен жабылған, күдері тәрізді. Адамдарға өте мейірімді, кекшіл емес, ойнақы, назар аударғанды ұнатады. Күтімде өте талапшыл. Сфинкстерді жиі шомылдыру керек. Егер жуындырмаса, сфинкс лас және жабысқақ болады, тері проблемаларын тудыруы мүмкін. Сондай-ақ құлағын үнемі тазалап, тырнақтарын кесу қажет.

Сиам мысықтары. Белсенді мысықтар. Олар назар аударуды қажет етеді, физикалық байланыстарды жақсы көреді. Тұқымды күту және асырау оңай.

Сібір мысығы — жартылай ұзын жүнді мысықтардың тұқымы. Өте ұзын жүніне қарамастан, Сібір мысықтары өте көнбіс емес. Оларды үнемі тарап және жарты жылда бір рет жуындыру керек.

Ит тұқымдарының ішінде қызметтік, бақташы, аңшы, жегу және компаньон итердің түрлері бар. Адам ұзақ уақыт бойы ит тұқымдарын өсірумен айналыса бастады. Ежелгі Мысыр ескерткіштерінде әртүр-

лі тұқымды иттердің бейнесі бар. Олардың көпшілігі тазыларға ұқсайды. Осы кезеңдегі кейбір ескерткіштерде иттер мен қарақұйрықтарға (таксаға) ұқсас иттер бейнеленген. Ал шамамен 2 мың жылдық Ассирия ескерткішінде үлкен мастифтің бейнесі бар.

Бүгінде әлемде 400-ге жуық түрлі тұқымдар бар. Қазақстанда екі тұқым — тазы мен төбет өсіріледі.

Қазақстан Республикасында ең көп таралған тұқымдардың арасында:

Шпиц. Сәндік тұқым, бойы орташа есеппен 16–22 см, салмағы 3–3,5 кг-нан аспайды. Шпицтер ұяң дауысты, үргенді ұнатады, бұл олардың алаңдаушылығын түсінуге мүмкіндік береді. Қазіргі көп қабатты үйлерде Шпиц бірнеше қабатта естіледі. Олар жылдың кез келген уақытында, қолайсыз ауа райында да серуендеуге дайын. Шпицтер көңілді және өмір сүйгіш мінезімен ерекшеленеді. Померан шпиці — ұзақ өмір сүретін тұқымдардың бірі. Бұл тұқымның өкілдері 16 жасқа дейін оңай өмір сүреді. Үй жануарлары 18 жасқа дейін өмір сүрген жағдайлары бар.

Йоркшир терьер (йорк) — сәндік тұқымдар арасында өте танымал тұқым. Кішкентайларының биіктігі шамамен 15–17 см, салмағы шамамен 1–4 кг. Йорки сыртқы жағынан сүйкімді, жігерлі және мейірімді. Керемет серік. Бұл тұқымның иттері аңшылыққа құмар. Серуендеу кезінде бұл құстар мен ұсақ кемір-

гіштерге жүгіреді. Сондықтан йоркширді қарғыбаумен серуендеткен дұрыс. Йорки адал және иесін жақсы көреді, үнемі жақын болуға тырысады. Өмір сүру ұзақтығы — 13 жылдан 16 жылға дейін.

Той-терьер. Миниатюралық және өте көңілді сәндік ит тұқымы. Биіктігі 28 см-ден аспайды, салмағы — 3 кг. Той терьерлері тегіс және ұзын шашты. Иттер белсенділігімен, адалдығымен және зейінділігімен ерекшеленеді, кейде тіпті агрессивті болады. Бұл ит пәтерде ұстауға өте ыңғайлы. Тиісті күтіммен той терьер орта есеппен 10–15 жыл өмір сүретін тұқым.

Чихуахуа. Әлемдегі ең кішкентай ит. Оның салмағы небары 1–3 кг, ал бойы 15 см-ге жетеді. Ол қысқа, тегіс және әдемі жүнімен ерекшеленеді. Чихуахуа — иесінің соңынан еруге және кез-келген өмір салтына бейімделуге қабілетті адал серік. Үйде Чихуахуа 12–16 жыл өмір сүреді.

Мопс — ерекше сыртқы түрі бар сәндік ит тұқымдасы. Бұл төртбұрышты пішінді, бұлшықетті және салмағы ауыр ит. Оның бойы кішкентай (ересегі 25–33 см) және салмағы (6,3–8,1 кг). Мопстар көңілді және көпшіл. Олар керемет серік, бірақ егер сіз мопсқа жеткілікті уақыт бөле алмасаңыз, ол қатты сағынады. Мопстар-ұзақ өмір сүретін иттер. Егер иттің орташа өмір сүру ұзақтығы 11–12 жыл болса, онда мопстың өмір сүру ұзақтығы — 12–15 жыл.

Француз бульдогы. Француз бульдогы жиі үрмейді, бірақ ол үрейдің нақты себебін көргенде ғана жасайды. Бұл тұқымның өкілі кез-келген үйде ыңғайлы. Қалалық өмірге жарамды, өйткені бульдогтар үлкен аумақты қажет етпейді.

Алабай деп аталатын орта азиялық қасқыр ит — Орта Азия аймақтарында өте жақсы дамыған қорғаныс қасиеттеріне байланысты кең таралған ежелгі ит тұқымы. Олар мал жаюға және жеке қорғауға қызмет етеді. Бұл тұқымның иттері күшті және ірі. Орта азиялық қасқыр ит көшеде өмір сүруге жақсы бейімделген. Ол кеңістікті, сонымен қатар тұрақты физикалық белсенділікті қажет етеді. Алабайлар орта есеппен 12–15 жыл өмір сүреді.

Неміс овчаркасы. Бұл иттер бұлшықетті және күшті. Олар орташа денелі: (биіктігі 60–65 см, салмағы 30–40 кг). Неміс қасқыр иті өте белсенді, батылдығымен, адалдығымен және қорғаушы инстинктімен танымал. Ит адамдарға қызмет еткенді ұнатады. Бұл — әлемнің барлық елдеріндегі ең танымал тұқымдардың бірі. Неміс қасқыр иті балалармен және үй жануарларымен жақсы тіл табысады. Бұл тұқымның иттері орта есеппен 10 жылдан 12 жылға дейін өмір сүреді.

Сібір хаскиі. Хаски көптеген ғасырлар бойы адамның жанында өмір сүріп келеді. Олар тыныш және мейірімді. Иттер өте белсенді және үнемі қозғалыста болады, сонымен бірге олар жаттығуларға өте жақсы жауап береді. Бұл ит-

тің ерекшелігі-гетерохромия, сондықтан оның көздері әртүрлі түстерде болуы мүмкін. Өмір сүру ұзақтығы — 12 жылдан 15 жылға дейін.

Такса. Ашық, епті ит, әдемі көздері, мейірімді мінезі мен өзін-өзі бағалауымен ерекше. Сонымен қатар, ол ықшам және қарапайым, келбетке ие. Көлемі бойынша үш түрге бөлінеді: стандарттары 20–27 см-ге жетеді және салмағы 9 кг-ға дейін; ергежейлілері: айтарлықтай кіші — 14–21 см салмағы 5 кг-ға дейін. Өте кішкентайы: бойы 10–15 см, салмағы 2,5 кг-ға дейін. Бұл тұқымды қызығушылық, жігер, жоғары интеллект үшін жақсы көреді. Такстар 16 жасқа дейін өмір сүреді, олар 18 және одан да көп жыл өмір сүрген жағдайлар болған.

Үй жануарларын таңдауға көмектесетін орын. Фелинологиялық және кинологиялық бірлестіктер

Кинологиялық және фенологиялық бірлестіктердің мақсаты — мысықтар мен иттердің тұқымдарын өсіруге және сақтауға ықпал ету, жануарларға деген адамгершілік қатынасты ояту. Иттерге арналған көрмелердің тарихы 160 жылдан асады. Олардың біріншісі Англияда өтті. (1859 ж) Бүгінгі таңда ең үлкен көрме — World Dog Show. Ол жыл сайын, әдетте жаздың басында, әр уақытта жаңа жерде өткізіледі. Көрменің басты мақсаты – «әлемдегі ең жақсы иттерді» таңдау. Сонымен қатар, көрмеге көптеген жары-

стар кіреді: сүйемелдеу (мойынсұну жарысы), ит-термен билеу, флайбол (қашықтықта ең жылдам, иесіне доп әкелетін ит жарысы), ептілік (иесі итпен бірге кедергілерден өтетін жарыс).

Қарапайым жануарлар асыл тұқымды мысықтар мен иттер сияқты ақылды, қабілетті, адал екенін ұмытпау керек. Олар көп нәрсені үйреніп, адамның адал көмекшісі бола алады.

Баспанасыз жануарлар

Өкінішке орай, әлі күнге дейін көшеде иелері жоқ көптеген мысықтар мен иттер бар. Олар жаңбырдан немесе қардан қорғану үшін тамақпен орын іздеуі керек. Көшеде оларды көлік қағып кетуі немесе қатыгез адам ренжітуі мүмкін. Кейбіреулер баспанасыз жануарларды қауіпті деп санайды. Өйткені олар көбінесе ойын алаңдарын, жолдарды, гүлзарларды ластайды, адамдарға агрессия жасайды. Сондай-ақ, баспанасыз жануарлар жиі ауырады және инфекцияны басқа жануарлар мен адамдарға жұқтырады. Бірақ бұған кім кінәлі? Адамдар! Баспанасыз мысықтар мен иттер серуендеу кезінде адасып кетеді. Иелері біреуін қуып жіберді, өйткені олар үй жануарларына көбірек қамқорлық жасағысы келмейді. Ал біреу көшеде дүниеге келді. Адам баспанасыз жануарларды қорғауға алуға міндетті. Не істеуге болады? Бүгінде баспанасыз жануарларға көмектесу үшін қорлар мен қауымдастықтар құрылуда. Олардың қызметкерлерінің

көпшілігі — еріктілер. Олар жалақы алмай жұмыс істейді. Қорға кез-келген адам көмектесе алады: баспанасыз жануарлардың қажеттіліктеріне қаржы аудару, баспанаға тамақ пен дәрі-дәрмек әкелу, үй-жайларды тазалауға және жөндеуге көмектесу немесе итпен серуендеу. Ең бастысы, әркім жануарларға арналған панажайдан жануарды үйіне ала алады.

МОДУЛЬ 3.

БІЗ ҚАЛАЙ ЖАРАТЫЛҒАНБЫЗ ЖӘНЕ БІЗГЕ ҚАЛАЙ ҚАРАУ КЕРЕК?

Негізгі міндеттер:

- Оқушыларға адамның жануарлар әлемімен қарым-қатынасын, табиғатқа жанашырлықпен және ұқыптылықпен қараудың маңыздылығын түсіндіру.
- Оқушылардың үй жануарларына деген қызығушылығын, жануарлардың сыртқы сұлулығын және әртүрлі өмір сүру жағдайларына бейімделуіне мүмкіндік беретін қабілеттеріне тануға үйрету;
- Үй жануарларына күтім жасаудың негізгі принциптерімен танысу, үй жануарларына жауапкершілікпен қараудың маңыздылығын ұғындыру.
- Оқушыларға баспанасыз жануарларға жанашырлықпен қарауға, оларға қалай көмектесуге болатынын көрсету.

Негізгі ұғымдар:

Организм — тірі ағза.

Сезім мүшелері — сыртқы әлемнен ақпаратты қабылдайтын ағза құрылымдары.

Рацион — белгілі бір мерзімге есептелген тағамның мөлшері мен құрамы.

Қауымдастық — ортақ іскерлік мүдделер мен қызметпен байланысты адамдардың бірлестігі.

Волонтер — қоғамдық пайдалы қызметпен өз еркімен айналысатын және ол үшін жалақы алмайтын адам.

Модульді іске асыру кезінде оқушылардың назарын келесіге аудару маңызды:

— Адамдар мен жануарларды туыстық байланыстар біріктіреді. Бұл дене қозғалысының ұқсастығында ғана емес, сонымен қатар жалпы қажеттіліктерінде — тамақ, қауіпсіздік, демалыс т. б. Адам сияқты жануар да зардап шегеді, егер ол өмір сүруі үшін қажет нәрседен айырылса ауырып қалуы немесе өлуі мүмкін.

— Адамдар табиғатқа әсер етудің шексіз мүмкіндіктеріне ие болса да, олар жануарларға немқұрайлылық сезіммен қарамауы керек. Әрбір жануар (соның ішінде үй жануарлары) — табиғаттың бірегей туындысы, оның мүмкіндіктері мен қасиеттері қуантады.

— Кез-келген үй жануарларына иесі қамтамасыз етуі тиіс белгілі бір шарттар қажет. Жануарға деген шынайы сүйіспеншілік адамның үй жануарларын үйде асырауынан ғана емес, оған күн сайын қалай қамқорлық жасауынан көрінеді.

— Қолға үйрету кезінде жануарлар адамның жанында өмір сүруге бейімделеді, сондықтан

адамның қамқорлығынсыз өмір сүру оларға қиын. Баспанасыз жануарлар иесі барларға қарағанда, айтарлықтай аз өмір сүреді.

— Адам жануарлардың баспанасыз болуына жауап береді және бір кездері қолға үйреткендерге көмектесуге тырысуы керек. Қазіргі уақытта біздің әрқайсымыз қаңғыбас жануарлар мәселесін шешуге, оларға қамқорлық жасауға үлес қоса аламыз.

Модульді іске асыру жоспары (6 сағат)

- Тақырып: «Төрт табан мен құйрық»
- Тақырып: «Біз әлемді қалай қабылдаймыз?»
- Тақырып: «Біздің күн тәртібіміз»
- Тақырып: «Тазалық пен тәртіп-денсаулық пен жақсы көңіл-күйдің кепілі»
- Тақырып: «Біз қалай тамақтанамыз?»
- Тақырып: «Серуендеуге шығыңыз»

Іске асыру форматтарының нұсқалары ***Мұғалімнің «Үй жануарларына қалай күтім жасау керек?» тақырыбындағы әңгімесі***

Әңгімелесу жоспары:

- Сіздің үй жануарыңыздың күні қалай өтеді?
- Ас болсын. Сіздің үй жануарыңыз не жейді?
- Тазалық-маңызды мәселе! Маңызды ережелер: таза жүн, таза табан, таза үй.
- Иттерді серуендету ережелері.

«Мысықтар мен иттер туралы таңғажайып фактілер» ұжымдық жоба

Жоба жұмыс дәптеріндегі тапсырмалар материалдары негізінде жүргізіледі. Оқушылар мысықтар мен иттердің қабілеттері туралы жинаған деректерді қысқа таныстырылым түрінде рәсімдейді.

Мұғалім арнайы белгішелер-жапсырмалар көмегімен балалардың қызығушылығын тудырған материалдарды белгілеуді ұсынады.

Жоба. «Мен үй жануарына қалай күтім жасаймын?»

Үй жануарлары бар оқушылар үй жануарларын күтуге арналған шағын қойылымдар дайындайды, бұл туралы сыныптастарына баяндайды.

Көрме: «Әрбір мысық пен итке үй керек»

Оқушыларға үй жануарларына жауапкершілікпен қарауға, баспанасыз жануарларға көмектесуге шақыратын плакаттар салу ұсынылады.

***Сабаққа дайындық туралы ақпарат
Мысықтар мен иттердің дене бітімінің ерекшеліктері***

Мысықтар мен иттердің бүкіл денесі жүнмен жабылған.

Тактильді шаш-вибрисса-үлкен және қатты, сезім мүшелерінің рөлін атқарады. Олар — көздің үстінде, жоғарғы ерінде («мұрт»), бетте, иекте.

Мысықтар мен иттердің терісінде жануардың жеке иісі арқылы ерекше құпияны бөлетін микроскопиялық бездер бар. Мәселен, мысықтар бір нәрсеге немесе біреуге сүйкенгенде сүйіспеншіліктің, нәзіктіктің көрінісі ғана емес, сонымен қатар иесіне қимылы арқылы «өзінікін» меншіктейді: аумағын, заттарын, тіпті өз иелерін!

Мысықтардың алдыңғы аяқтары бес саусақты, ал артқы аяқтары төрт саусақты. Иттердің барлық табандары төрт саусақты. Мысық тырнақтарын тарта алады, ит тарта алмайды. Саусақтардың жастықшаларында сұйық тер шығаратын тер бездері орналасқан.

Адамдар сияқты мысықтар мен иттерде де екі тіс жиынтығы бар. 5–6 айға дейін барлық күшіктер мен марғаулардың тістері қалыптасады. Мысықтарда 30, ал иттерде — 42.

Мысықтың тілі көптеген папиллалармен жабылған. Осының арқасында мысық жүннен түскен қылшықты тарау үшін тілін пайдаланады. Ал иттерде мұндай «щетка» жоқ.

Мысықтар мен иттердің құйрығы жануардың тепе-теңдігі мен қозғалысын үйлестіруге қатысады. Алайда ол шешуші рөл атқармайды. Құйрық қарым-қатынас үшін әлдеқайда маңызды, өйткені оның көмегімен жануарлар өздерінің көңіл-күйлері мен ниеттері туралы ақпарат бере алады.

Мысықтар мен иттер әлемді қалай қабылдайды?

Мысықтар мен иттердің есту қабілеті адамға қарағанда айтарлықтай нәзік. Сондықтан қат-

ты музыка, шу, айқайды олар жақсы көтереді (әсіресе мысықтар).

Салыстырайық. Адамдар секундына 20 мың тербеліске дейінгі дыбыстық жиіліктерді ажырата алады. Иттер 35–40 мыңға дейін, бірақ мысықтар секундына 60 мыңға дейін және одан да көп тербеліс жиілігі мен толқындарды ести алады. Нәзік есту жануарларға жақсы аңшы болуға мүмкіндік береді. Сондықтан мысықтар олжаны (иттер сияқты) қуу арқылы емес, жасырын және тыныш дыбыстарды тыңдау арқылы аулайды.

Иістерді ажырату қабілеті иттерде мысықтардан асып түседі. Сонымен, иттер 3-4 күн бұрын із-түзсіз жоғалған адамды таба алады. Ең жақсы иіс пен иістерді есте сақтау қабілетінің арқасында иттер үйінен өте алыс қашықтықтағы өз үйіне баратын жолды таба алады.

Мысықтар мен иттер қоршаған әлемді қалай көреді? Олардың түрлі-түсті көру қабілеті жоқ деген жалпы түсінікке қарамастан, жануарлар әлі де жасыл және көк сияқты белгілі бір түстерді ажыратады. Бірақ олар қызыл түсті көрмейді. Біздің үй жануарлары сұр реңктерді жақсы ажыратады.

Нашар жарық жағдайында мысықтар мен иттер заттарды адамға қарағанда, жақсы ажыратады. Бірақ мысықтың көзі жақсы жарық кезде, адамның көзінен гөрі бөлшектерді нашар ажыратады.

Мысықтар мен иттерде жанасу сезімі өте жақсы дамыған. Олар жүннің кішкене жанасуын сезе алады.

Мысықтарда да, иттерде де тепе-теңдік органы вестибулярлық аппарат бар. Барлық сүтқоректілер сияқты (соның ішінде адамдарда) ол ішкі құлақта орналасқан. Оның арқасында жануарлар күрделі үйлестірілген қозғалыс жасай алады, олжадан секіріп, ұзақ қашықтыққа, биікке секіреді т. б. Мысықтар тепе — теңдікті сақтаудың ерекше қабілетімен танымал.

Мысықтар мен иттерге күтім жасау

Өмір салты

Ересек мысықтар мен иттер күніне 16 сағат ұйықтай алады. Жануарлардың ата-бабалары аңшылар болған. Олар олжасын қуып жету үшін көп энергия жұмсайды. Аң ауламаған кезде, күш жинап ұйықтайды. Әрине, үй мысықтары мен иттер, әсіресе қалада тұратындар аң ауламайды, бірақ ұзақ ұйықтау әдеті сақталады. Сондай-ақ олар көбінесе кешке белсенді болады.

Орны

Үйде мысықтың да, иттің де демалуға болатын өз орны болуы керек, оған ешкім кедергі жасамайды. Үй жануарларына арналған орынды таңдағанда, оның дәлізде, батареяның жанында, теледидардың жанында болмауына назар аудару керек. Үй жануарларының қалауын да ескерген жөн; марғау немесе күшіктің алғашқы күндерінде иелері үй жануарларының қай жерде демалатынын бақылауы тиіс.

Тамақтану

Үй жануарларын тамақтандыру үшін арнайы жабдықталған орын бөлу керек. Таза су ыдысы үнемі болуы тиіс. Сондай-ақ, тамақ ыдыстарының екі түрі болуы керек: сулы және құрғақ. Иелері ыдыс-аяқтың тазалығын қатаң қадағалап отыруы, әр тамақтан кейін ыдысты жууы керек.

Тамақтану орны тыныш, шу мен тым жарықтан алыс болуы қажет. Қарбалас, шу жануардың тәбетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін, тіпті оны тамақтан бас тартуға мәжбүр етеді.

Әдетте иттер күніне екі рет тамақтанады. Үй иесі үй жануарларына арналған ыдысты арнайы көрсетеді. Мысық күніне бірнеше рет аздап тамақтанады, сондықтан ол тағам үнемі дайын тұруы қажет.

Жануардың тамақтануы теңдестірілген болуы маңызды. Оның диетасында барлық негізгі қоректік заттар болуы керек: ақуыздар, майлар, көмірсулар, минералдар.

Кейбіреулер сүйектерді иттердің толық тамағы деп санайды. Шындығында, олай емес. Сүйекті итке беруге болады, бірақ кәдімгі тағамға қосымша «десерт» ретінде. Иттерге тауық сүйектерін беруге болмайды.

Тамақтану — жануардың денсаулығын, сыртқы түрін, мінез-құлқын анықтайтын маңызды фактор. Түтілген, түскен жүн, әлсіздену, ойнағысы келмеу тағамда маңызды компоненттердің жоқтығын, жануардың дұрыс тамақ-

танбағанын немесе, керісінше, шамадан тыс тамақтанғанын көрсетуі мүмкін. Сондықтан иелері үй жануарларының нені және қандай мөлшерде жейтінін мұқият қадағалап отыруы керек.

Үй жануарларын тамақтандыру үшін арнайы дайындалған тағам құрғақ немесе ылғалды болуы тиіс. Мұндай жемде жануарға қажетті барлық қоректік компоненттер бар пропорция болады.

Жемнің құрамы және оны пайдалану ережелері туралы барлық ақпарат қаптамада орналастырылған. Қаптама тағамды талапқа сай ұстауы үшін керек. Сондай-ақ қаптаманы қолданғаннан кейін қайта өңдеуге болатындығы өте маңызды. Бүгінгі таңда жемшөп өндіретін кәсіпорындарда мамандар арнайы қаптаманы әзірлейді, оны қолданғаннан кейін тастамайды және оны қайта өңдеуге болады. Сондықтан мұндай қаптаманы қайта өңделетін қоқысқа арналған контейнерге тастау керек. Ол жаңа, пайдалы заттарды жасау үшін қолданады.

Жүн мен тырнаққа күтім жасау

Мысықтар — өте таза жануарлар. Олар жүнін күні бойы кем дегенде 10 рет жалайды. Олардың сілекейі бактерицидтік әсерге ие. Үй мысықтарының мұндай тазалығы олардың жабайы ата-бабаларынан келген. Жәбірленуші аңшының иісін сезбеуі үшін жүнді таза ұстау керек болды. Сыртта жүрмейтін үй мысықтарын анда-санда ғана жуындыруға неме-

се жуындыруға болмайды деп санайды. Бірақ сіз үнемі тарақпен тарауыңыз керек.

Иттерге де тарақ қажет. Тарақ жиілігі тұқымға байланысты, кейбір иттерге күнделікті «шаштараз» қызметі қажет.

Мысықтар тырнақтарының ұзындығын қатты заттарды тырнау арқылы өздері реттей алады. Сондықтан үйде бұл үшін арнайы құрылғылар болуы маңызды.

Тырнақтарының ұзындығын өздері «бақылайтын» мысықтардан айырмашылығы сол, иттердің тырнақтарын иелері кесіп тастауы керек.

Серуендеу

Егер мысық үшін серуендеу күнделікті міндетті болмаса, онда ит күніне екі рет серуендеуі керек: таңертең тамақтанар алдында, кешке ұйықтар алдында. Серуендеу — үйді таза ұстаудың тәсілі ғана емес, сонымен қатар итке арналған физикалық жаттығулар. Тек ит үшін ғана емес, оның иесі үшін де. Ұй жануарларын серуендету физикалық белсенділікті едәуір арттыруға, гиподинамиядан арылуға мүмкіндік береді.

Итпен серуендеу кезінде бірнеше маңызды ережелерді ескеру қажет.

— Сіз автомобиль жолдарының жанында жүрмеуіңіз керек. Иттер ауаның құрамына өте сезімтал, сондықтан мұндай серуендеу оған пайда емес, зиян тигізуі мүмкін.

— Иттің мойнына оның иесі туралы ақпарат ілу керек. Ұй жануарларына ветеринарлық кли-

никада беретін арнайы чип көмектеседі. Сіз итерді қарғыбаудан тек адамдар көп емес жерлерде немесе арнайы алаңда босата аласыз.

— Көшеде үй жануарлары дәретке барады. Табиғатты ластамау және басқалардың көңіл-күйін бұзбау үшін иелері оларды тазалауы керек.

— Көбінесе иесі серуендеуді өз ісімен біріктіреді: дүкенге, поштаға немесе басқа жерге бару. Қазір үй жануарыңызбен кедергісіз кіруге болатын орындар көбейіп келеді. Дегенмен жануарлармен кіруге қатаң тыйым салынған кейбір жерлер бар екенін ұмытпаңыз.

МОДУЛЬ 4.

ЖАНУАРЛАР МЕКТЕБІ: ҮЙ ЖАНУАРЛАРЫН ҚАЛАЙ ДҰРЫС ТӘРБИЕЛЕУ КЕРЕК?

Негізгі міндеттер:

- Балалардың жануарлар әлемінде қарым-қатынас қалай болатыны, олар қолданатын ақпарат беру тәсілдері, сондай-ақ үй жануарларының «тілін» түсіну неліктен маңызды екендігі туралы түсінік қалыптастыру.
- Үй жануарларына қамқорлық пен сүйіспеншіліктің негізгі көрінісі ретінде үнемі күтім жасаудың негізгі компоненттері туралы ұғындыру.
- Балаларды үй жануарларына жауапкершілік пен қамқорлық көрсетудің тағы бір маңызды әдісі ретінде үй жануарларын үйретудің негізгі ережелерімен таныстыру.
- Бейтаныс немесе қаңғыбас жануарлармен кездескенде, қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын бақылау.

Негізгі ұғымдар

Тіл — ақпаратты сөйлеу арқылы, сондай-ақ мимика, қимыл, дене қалпы, дыбыстар, иістер арқылы беру тәсілі.

Поза — адамның немесе жануардың денесінің, басының және аяқ-қолдарының бір-біріне сәйкес орналасуы.

Қимыл — белгілі бір мағынасы бар, яғни белгі немесе символ болып табылатын адам

денесінің (негізінен қолдың) қозғалысы. Жануарларды үйретуде белгілі бір қимыл команданы дауыспен сүйемелдейді немесе оны ауыстырады.

Үйрету-жануарлардың мінез-құлқын басқару үшін қажетті дағдылар қалыптастыру.

Модуль тақырыптарын іске асыру кезінде оқушылардың назарын келесіге аудару маңызды:

Үй жануарларының иесі үшін оның жағдайын, эмоцияларын, қажеттіліктерін түсінуді үйрену өте маңызды.

Үй жануарларымен қарым-қатынас, адам үй жануарларына жанашырлық таныта алатын жағдайлар жасайды.

Жануарлардағы қарым-қатынас әдістерімен танысқан кезде, «тіл» ұғымын дұрыс қолдануға, үй жануарларының мінез-құлқының ерекшеліктерін түсіндіруге ерекше назар аудару керек. Шамадан тыс антропоморфизмнен аулақ болған дұрыс (яғни табиғат объектілері мен құбылыстарына адамның қасиеттерін беру), адамның сөйлеуін және иттер мен мысықтардың дыбыстық сигналдарын тікелей анықтау.

Модульді іске асыру жоспары (5 сағат)

- Тақырып: «Үй жануарларын қалай түсінуге болады?»

- Тақырып: «Иістердің тілі»
- Тақырып: «Жануарлар қалай үйренеді?»
- Тақырып: «Үй жануарыңызбен қандай ойындар ойнауға болады?»
- Тақырып: «Бейтаныс иттер мен мысықтармен кездескенде өзін қалай ұстау керек?»

Іске асыру форматтарының нұсқалары ***Мұғалімнің «Жануарлар әлеміндегі қарым-қатынас» әңгімесі***

Әңгімелесу жоспары:

- Адам өміріндегі қарым-қатынас: біз неге араласамыз, адам қарым-қатынассыз өмір сүре ала ма?
- Жануарлар сөйлесе ме? Олай болса, қандай жолмен?
- «Үй жануарларын түсіну неге маңызды?».

«Мені түсін!» тренинг элементтері бар жұпта жұмыс істеу

Бұл тапсырмада сіз «мысық тілінен» аударма жасап, марғау не қалайтынын түсінуіңіз керек. Жұпта бір оқушы марғау рөлін атқарады, екіншісі — оның иесі. «Марғау» не қалайтынын айтады және оны иесіне «мысық тілінде» түсіндіруге тырысады. Барлық балалар ойнаған жағдайларды көріп, тапсырманы бір уақытта емес, кезекпен орындайды.

Тапсырманы орындағаннан кейін марғау (күшік) рөлінде болу қиын болды ма, жоқ па, соны талқылау керек; иесі оны дұрыс түсіне алды ма; оның сюжеті мен оның орындалуы қызықты болды ма?

«Фильмді дауыстап айту» ойын — тапсырмасы

Бұл тапсырма үшін кейіпкерлер иттер мен мысықтар қатысқан көркем және/немесе анимациялық фильмдерден бейне фрагменттерді дайындау қажет. Тапсырманың мақсаты-кейіпкерлерді олардың мінез-құлқына сәйкес дыбыстау.

«Менің үй жануарым» жеке жобасын дайындау

Жобаның мазмұнды негізі — алдыңғы тақырыптардағы тапсырмаларды орындау нәтижелері, осы модульдің тақырыптарында «жануарлар қалай үйренеді» және «үй жануарыңызбен қандай ойындар ойнауға болады», сондай-ақ бастауыш сынып оқушыларының үй жануарларын бақылауы.

Ақпараттық стендте мұғалім үй жануарларын қалай дұрыс бақылау, қызықты сәттерді қалай сипаттау, эскиздеу немесе суретке түсіру туралы ұсыныстар береді; жобаны қандай түрде ұсынуға болады т. б.

Үйде мысығы немесе иті жоқ балалар жобаны туыстарының немесе достарының үй жануарларын бақылау арқылы аяқтай алады. Бұл жағдайда жобаны бір бала емес, екі немесе үш бала орындайды.

Жоба қорытындысы бойынша шағын конференция өткізіледі, оның барысында балалар шағын хабарламалармен сөз сөйлейді, оны презентациямен, фотосуреттермен, суреттермен немесе қолөнермен сүйемелдейді. Содан

кейін оқушылар өз әсерлерімен бөліседі, оларды не таң қалдырғаны, ерекше болып көрінгені т. б.

Сабаққа дайындық туралы ақпарат ***Жануарлардағы байланыс***

Жануарлардың тілін түсіну қабілеті-адамның көптен бергі арманы. Белгілі этолог, Нобель сыйлығының лауреаты Конрад Лоренц былай деп жазады: «Киелі кітап аңызында Давидтың ұлы дана патша Сүлеймен аңдармен де, жабайы құстармен де, жорғалаушы жәндіктермен де, балықтармен де сөйлескенін» айтады. Сүлеймен патша басқа адамдардан жасырылған жануарлар тілінде сөйлей алатындығы туралы керемет ертегі тудырды. Бірақ мен бұл ертегіні шындық үшін қабылдауға бейіммін. Сүлеймен өзіне тиесілі сиқырлы сақинаның көмегінсіз де жануарлармен шынымен сөйлесе алады деп сенуге толық негіз бар. Мен өзім де сиқырға жүгінбей-ақ жасай аламын. Жануарлар табиғаттан тыс көмекті пайдаланбайтын адамға одан да керемет және шынайы нәрселерді айта алады» (К. Лоренц, «Сүлеймен патшаның сақинасы»)

Байланыс адамдарда да, жануарларда да ақпараттың берілуіне негізделген. Маңызды айырмашылық мынада: адам қарым-қатынастың ерекше формасын біледі;

ол ауызша және жазбаша тілде жүзеге асырылады. Жануарлардың қарым-қатынасын тек шартты түрде «тіл» деп атауға болады.

Байланыс әдістері

Біздің үй жануарлары қандай байланыс әдістерін қолданады?

Олардың бірі — дыбыстық. «Ит тілінде» дыбыстардың төрт негізгі категориясы ерекшеленеді: айқайлау, шаңқылдау, ырылдау және үру. Ит аш болған кезде, суық болған кезде, жалғыздықтан жылайды. Иттің айқайы — сағыныштың көрінісі.

Шаңқылдау — бұл басқа тәртіптегі сезімдердің көрінісі. Иттер физикалық ауырсынуды, тамақ ішпеді, ішуді т.б. сезінгенде айқайлайды.

Гүрілдеу көбінесе қауіпті білдіреді. Иттер біреуге деген дұшпандық қарым-қатынасын білдіргісі келгенде ырылдайды және кез келген ырылдау қауіп ретінде түсіндіріледі.

Иттің үруінің мағынасы көп. Ол қауіп, ашуланшақтық, тітіркенуді білдіруі, немесе ойнауға шақыру, сүйікті иесімен кездескенде қуаныш білдіру тәсілі болуы мүмкін.

Мысықтарда әртүрлі дыбыстардың кең репертуары бар, олардың әрқайсысы ерекше күйдің көрінісі болып табылады. Тыныш мияулау — бұл жайлылықтан, жылулықтан, сүйікті иесінен ләззат алуының көрінісі. Күрсіну немесе ысқыру — тітіркену мен ашулану, шабуылға дайын болу, қарсыласқа ескерту. Шағымданған «мияу» — көмек туралы айқай.

2004 жылы Жапонияда мысықтардың «тілінен» әлемдегі алғашқы портативті аудармашы

құрылды, оны ойыншықтар шығаратын компаниялардың бірі жасады. Бұрын сол компанияның мамандары жапон және ағылшын тілдерінде иттерше үріп, күңкілдейтін құрылғы жасаған.

Аудармашы үй мысықтарының әртүрлі тұқымдарының мияулауы мен гүрілдеуін ажыратып талдай алады. Содан кейін құрылғы бұл дыбыстарды экранда пайда болатын жады бар жапон сөз тіркестерінің біріне айналдырады. Құрылғы сонымен қатар үй жануарларының иелеріне арналған электронды нұсқаулық ретінде қызмет етеді және мысықтарды күтіп-баптауға қатысты әртүрлі сұрақтарға жауап бере алады.

Үй жануарларына қолданатын ақпаратты берудің тағы бір тәсілі — дененің «тілі». Мысықтар мен иттердегі кейбір қозғалыстардың мағынасы бірдей. Мысалы, иттер мен мысықтар босаңсыған болса, олардың құлақтары алға бағытталады. Тыныштандыру үшін иттер мен мысықтар есіней бастауы мүмкін.

Мысықтың да, иттің де жоғары көтерілген құйрығы өмірге қуаныш пен қанағат сезімін білдіреді. Егер құйрық қысылса, онда жануар қорыққаны. Бірақ мысық пен иттің құйрығын бұлғау мүлдем басқа мағынаны білдіреді: иттің қуанышы, көңілділігі, ал мысықтың тітіркенуі, наразылығы бар. Егер құлақ тік тұрса, бұл үй жануарын қызықтырды дегенді білдіреді. Басылған құлақ-қорқыныш немесе ашулан-

шақтық, күресуге дайын болу. Ит алдыңғы табанын көтерсе, ойынға шақырады. Ал мысықтың алдыңғы табаны көтерілгені — бұл маңызды ескерту: «маған тиіспеңіз! Мен тырнап аламын!» Егер ит артқа бұрылса, бұл — мойынсұнушылық пен достықтың көрінісі. Ал мысықта бұл поза өзін-өзі қорғауға дайын болуды білдіруі мүмкін.

Жануарлар әлеміндегі өте маңызды байланыс әдісі — иісті заттар арқылы химиялық немесе хемокоммуникациялық байланыс. Сонымен, иттер өз аумақтарын, заттарын, кейде тіпті бір-бірін қорғайды. Иіс іздерін зерттей отырып, иттер болған оқиғалар туралы толық ақпарат алады. Этолог Э. Сетон-Томпсон бұл іздерді иттерге барлық маңызды жаңалықтарды білуге көмектесетін газеттермен салыстырады.

Иістердің тілі мысықтардың өмірінде де маңызды рөл атқарады. Жаңа туған марғау иістің көмегімен анасын тауып, емізіктердің қай жерде орналасқанын дәл анықтайды. Жақсы дамыған иіс пен жанасу сезімінің арқасында мүлдем қорғансыз сәбилер отбасының барлық мүшелерін анықтай алады. Мысықтың денесінде арнайы аймақтар бар: еріндерде, иекте, сондай-ақ май бездері орналасқан құйрықтың түбінде. Әр жануардың өзіндік құпиясы бар, ол өзіндік идентификатор рөлін атқарады, өйткені оған аналогтар жоқ. Сондықтан әр мысықтың өзіндік ерекше иісі, химиялық

«визит картасы» бар. Мысық өзінің құпиясының көмегімен заттармен жанасқанда өз аумағын қорғайды.

Үй жануарларын оқыту және тәрбиелеу

Егер олар жануарларға қатысты қолданылса, «оқыту» және «тәрбиелеу» сөздерінің мәні неде?

Тәрбие — арнайы командаларды қолданбай, иесіне қолайлы ит немесе мысық мінез-құлқын қалыптастыру. Бұл процесс үйдегі жануардың өмірінің алғашқы минутынан басталады. Тәрбие барысында үй жануарлары иесімен, отбасы мүшелерімен, үйдегі және көшедегі басқа адамдармен қарым-қатынастың рұқсат етілген түрлерін, мүмкін болатын белсенділіктің шекараларын игереді.

Оқыту барысында иесі үй жануарларына белгілі бір командаларды үйренуге көмектеседі, әрекетті орындауға деген ұмтылысты ынталандырады және қолдайды, сенімсіздік пен қорқынышты жеңуге көмектеседі.

Жануарға белгілі бір іс-әрекеттер мен мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру және бекіту мақсатында оған әсер етудің нақты әдістерін қолдануды қамтиды.

Иттерді оқыту және үйрету үшін арнайы жағдайлар қажет. Оқыту қарапайымнан күрделіге өтуі керек. Алаңдататын нәрселердің санын азайту керек. Жаттығу ит команданы біліп, әдеттегі жағдайда оны дұрыс орындаған кезде аяқталады.

Оқыту мен жаттығу кезінде иттің жасын және физиологиялық жағдайын ескеру қажет. Қажетті жағдайларды жасай отырып, күшікті ойынға ерте жастан үйретуге болады. Жаттығу элементтері жануар есейген сайын енгізіледі. Сіз итті бір жылға жетпей үйрете аласыз.

Негізінде, тәрбие, оқыту иттің өзіне жаңа иесіне қажет рефлекторлық мінез-құлық әрекеттерін қалыптастырады немесе кез-келген жағдайда ит қалыптасқан әрекетті орындай алатын жағдайға жетеді.

Жануарларды оқыту, тәрбиелеу және үйрету олардың мінез-құлқын басқару үшін өте маңызды. Үйретілмеген ит немесе мысық иесіне көптеген қиындықтар туғызып қана қоймай, айналасындағыларға қауіп төндіруі мүмкін.

Үй жануарларымен белсенді ойындар ойнау

Балалар мен сәбилердің ойындары өте ұқсас екендігі байқалды. Ойын тек ойын-сауық емес. Ойында үй жануарлары бір-бірімен және иелерімен сөйлесуді үйренеді. Таңертең мектепке барар алдында ата-анаңызбен бірге күшікпен жүгіруге шыққаныңыз дұрыс.

Үйде сіз күшікпен немесе марғаумен қуып жету ойынын ойнай аласыз немесе ойыншықты жасырып, күшіктен немесе марғаудан оны табуды сұрай аласыз.

Мұндай ойындар — сабақ дайындау арасындағы тамаша үзіліс. Ашық ауада демалудың пайдасы көп болады!

Үй жануарлары иелері бос емес кезде өздігінен ойнай алатын ойыншықтары болуы керек екенін ұмытпаған жөн.

Бейтаныс мысықтар мен иттердің мінез-құлық ережелері

Ит немесе мысық өте ақкөңіл және көңілді болып көрінсе де, оларды еркелетуге асықпау керек. Егер олардың иесі болса, олардан рұқсат сұрау керек. Сізге жануарды қорқытуы мүмкін қозғалыстар жасауға болмайды. Жануар өзін қорғай бастайды, тіпті тырнап немесе тістей бастайды! Егер ит немесе мысық жалғыз болса, иесі жоқ немесе мүлдем баспанасыз болса, оған қол тигізбеген дұрыс. Сіз ешқашан бейтаныс жануарға тамақ ішкен кезде жақындамауыңыз керек. Сіз ит немесе мысық күшіктеріне жақындамауыңыз керек; — аналар оларды қорғайды!

Иттер мен мысықтарға қатысты кәсіптер

Иттер мен мысықтарға қатысты кәсіптердің тізімі тек нұсқаушылар мен ветеринарлармен шектелмейді. Бұған кинолог мамандар да кіреді: кинолог-сарапшы, кинолог-нұсқаушы, кинолог-жаттықтырушы; сонымен қатар кинолог — шекарашылар, полицейлер, кеденшілер, бұл толық тізім емес. Кинологтардан басқа селекционер (үй жануарларын өсіру, қолданыстағы тұқымдарды жақсарту және жаңа тұқымдарды өсіру бойынша мамандар), жемшөп, түрлі аксессуарлар (ойыншықтар мен тырнау тіректерінен жағалар мен қарғыбау-

ларға дейін), цирк жаттықтырушылары, фелинологтар (мысықтарды зерттейтін мамандар) сияқты мамандықтар бар. Кейінгі кезде иттер мен мысықтарға арналған шаштараз сияқты мамандық кең таралуда.

МОДУЛЬ 5.

ДЕНІҢ САУ БОЛСЫН, СҮЙКІМДІ ЖАНУАР!

Негізгі міндеттер:

- Оқушыларды үй жануарларының жағдайын көрсететін белгілермен, сондай-ақ қандай да бір аурудың, жарақаттың, уланудың т.б. пайда болуын көрсететін белгілермен таныстыру.
- Үй жануарларының денсаулығына қамқорлық оның иесінің жауапкершілігін көрсетудің бір түрі екендігі туралы идеяларды қалыптастыру.
- Оқушыларда үй жануарларының денсаулығын сақтаудағы ветеринарлық қызметтің рөлі туралы түсіндіру.
- Үй жануарларымен қарым-қатынас кезінде жеке гигиена талаптарын орындау

Негізгі ұғымдар:

- *Жарақат-көгеру*, күйік, үсік, кесу және т. б. салдарынан дененің зақымдануы.
- *Ауру* — ағзалар мен олардың жүйелерінің функциясының бұзылуының патогендік факторларының әсеріне жауап ретінде пайда болатын, ағзаның жұмыс қабілеттілігі мен өмір сүру ұзақтығының төмендеуі.
- *Инфекция* — ағзаға патогенді микроорганизмдерді жұқтыру.
- *Гигиена* — әртүрлі аурулардың алдын алу шараларын зерттейтін және дамытатын ғылым.

- *Екпе* — ағзаның ауруға төзімділігін арттыру үшін адамға немесе жануарға арнайы препаратты енгізу.
- *Ветеринар* — жануарларды емдеумен айналысатын маман.

Модуль тақырыптарын іске асыру кезінде оқушылардың назарын келесіге аудару маңызды:

Адам денсаулығы сияқты үй жануарларының денсаулығы да оның өмір сүру жағдайына байланысты. Салауатты өмір салтының формуласы адамдар мен үй жануарларында көп жағдайда сәйкес келеді. Егер адам өз денсаулығына қамқорлық жасай алса, онда үй жануарлары иесінің қамқорлығына мұқтаж. Иесінің үй жануарына деген жауапкершілігі денсаулығына қаншалықты қамқорлық жасайтындығында және оны қалай жасау керектігін білетіндігінен көрінеді.

Үй жануарларының денсаулығына қамқорлық жасау өз денсаулығына қамқорлық болып табылады. Өйткені ауру жануар адамдар үшін қауіпті инфекция көзі бола алады.

Жануардың денсаулығы нашар екенін көрсететін негізгі белгілерді білу маңызды. Ауру жануарға қатысты инфекцияны, жануардың агрессивті көріністерін болдырмау үшін белгілі бір мінез-құлық ережелерін сақтау керек.

Үй жануарларымен қарым-қатынаста гигиена ережелерін сақтау керек, өйткені бірқатар ауру-

лар жануарлардан адамға жұғуы мүмкін. Құтырудан, аса қауіпті жұқпалы аурудан қорғау мәселелеріне ерекше назар аудару керек.

Модульді іске асыру жоспары (4 сағат)

- Тақырып: «Сау болу — керемет!»
- Тақырып: «Ветеринар көмектеседі»
- Тақырып: «Мен екпеден қорықпаймын!»
- Тақырып: «Қиындықты қалай болдырмауға болады?»

Іске асыру форматтарының нұсқалары ***Мұғалімнің «Сау бол!» тақырыбындағы әңгімесі***

Әңгімелесу жоспары:

— Денсаулық дегеніміз не? Қашан адамның дені сау деп айтуға болады?

— Иттің немесе мысықтың сау екенін анықтауға болатын белгілер.

— Үй жануарларының денсаулығының нашарлау белгілері.

— Мысықта немесе итте ауру немесе жарақат белгілері анықталған жағдайда қалай әрекет ету керек?

— Иттер мен мысықтардың ең көп таралған аурулары. Иттер мен мысықтардан адамға берілетін аурулар.

— Үй жануарларымен қарым-қатынас кезінде жеке гигиена ережелері.

***«Кішкентай, бірақ қауіпті:
микроскоппен не көруге болады?»
практикалық жұмыс***

Бүгінгі таңда биология кабинетінде әр мектепте микроскоп бар. Практикалық жұмысты орындау үшін оптикалық микроскоптан айырмашылығы дәл баптауды қажет етпейтін электронды микроскоп қолайлы. Сонымен қатар, зерттелетін объектінің суретін компьютер мониторуна, электронды тақтаға және экранға көрсету үшін бір сандық микроскоп жеткілікті. Әдетте, дайын микропрепараттардың стандартты жиынтығына мыналар кіреді: құрт, дөңгелек құрт жұмыртқалары, кененің ауыз қуысы, ит бұргесі және басқалар.

«Айболитте қабылдауда» рөлдік ойыны

Балалар К. И. Чуковскийдің «Айболит» ертегісі бойынша өткізілетін рөлдік ойын кезінде ветеринар мамандығымен таныса алады. Ойынның алдында нағыз «Айболитпен» — ветеринармен кездесу болатын ең сәтті нұсқа.

***Сабаққа дайындық туралы ақпарат
Иттер мен мысықтардың денсаулық
жағдайының белгілері***

Дені сау иттің немесе мысықтың жағдайы мен мінез-құлқын дені сау адаммен салыстыруға болады: жануар ұшқыр, жүні жылтыр, терісі таза, тәбеті жақсы. Бірақ қалыпты температурасы адамның қалыпты температурасынан айтарлықтай ерекшеленеді, 38-38,5 °C.

Тағы бір жиі кездесетін белгі — ит пен мысықтың дымқыл, суық мұрны оның денсаулығы туралы айтады, бірақ құрғақ және ыстық болса, денсаулыққа қатысты проблемалар бар деген сөз. Расында, екі ерекшелік бар: мысық пен иттің мұрны ұйқы кезінде, сондай-ақ қатты толқу кезінде құрғақ және жылы болуы мүмкін.

Ауру жануар тамақтан бас тартады, көп ұйықтайды, үстелдің астына немесе қандай да бір бұрышқа қашып, бәрінен жасырынуға тырысады. Адам сияқты, ауру мысықтар мен иттер де түшкіріп, жөтелуі мүмкін.

Егер бала үй жануарларында ауру белгілерін байқаса, ол бұл туралы ересектерге дереу хабарлауы керек. Ешбір жағдайда жануарға өз бетімен көмектесуге тырысуға болмайды! Балаларға тек ересектер ғана көмек көрсете алатындығын түсіндіру қажет. Денсаулығы нашар ит немесе мысық тырнауға немесе тістеуге даяр. Олар зұлым болғандықтан емес, ренжігендіктен. Маңызды ереже: ауру жануарды ешқашан мазаламаңыз.

Жануарлардың бір-бірінен жұқтыруының әртүрлі жолдары бар: ауыз қуысы арқылы тамақ пен сумен; ауа тамшылары арқылы, тыныс алу жолдарының шырышты қабаттары арқылы; ауру жануармен тікелей байланыс арқылы; тамақ пен су ыдысы, ойыншықтар т. б.

Ветеринар мамандығы

Бала кезінен бастап бәрі мейірімді «Дәрігер Айболит» туралы өлеңмен таныс. Балалар оның кәсібін оңай атай алады — ветеринар дәрігер немесе ветеринар. Бұл мамандық өте маңызды. Өйткені аурудың себебін тек ветеринар ғана анықтай алады және жануарға ем тағайындайды. Ветеринарлар арнайы клиникаларда, хайуанаттар бағында, циркте, ауылшаруашылық жануарлары өсірілетін фермаларда жұмыс істейді.

Ветеринарлар емдеп қана қоймай, көптеген аурулардың алдын алуға көмектеседі. Өйткені жануарларға да, адамдарға да вакцинация жасалады. Сонымен үй жануарлары — марғау мен күшіктерге алғаш рет 2 айда егіледі. Ал ересек жануарларға жылына 1 рет егу керек. Үй жануарлары көшеге шықпаса да, вакцинация қажет, өйткені иелері әртүрлі аурулардың қоздырғыштарын үйге аяқ киіммен немесе киіммен әкелуі мүмкін.

Жануарлардан адамға қандай аурулар берілуі мүмкін?

Тек жануарларға немесе адамға ғана әсер ететін аурулар бар. Дегенмен жануарлардан адамдарға берілетіндер болады. Олардың бірі — құртнемесеинвазиялықаурулар.Микроскопиялық жұмыртқалар адам ағзасына жануардың жүні арқылы еніп, одан кейін ересек құрт өседі. Ішке кіргеннен кейін олар адамдар үшін қауіпті арнайы заттарды шығарады. Ин-

фекцияны болдырмау үшін қарапайым ережелерді сақтау қажет: баспанасыз жануарлармен байланыста болмау; жануарлармен байланыста болғаннан кейін және тамақтанар алдында әрқашан қолыңызды сабынмен жуыңыз; үй жануарларын үстелден тамақтандырмаңыз; үй жануарларына инфекцияның алдын алу үшін ветеринар тағайындаған құртқа қарсы (антигельминтикалық) препараттарды үнемі беріңіз.

Тағы бір ауыр ауру — сақина құрты. Оның қоздырғышы-жануардың немесе адамның денесіне қонатын микроскопиялық саңырауқұлақша. Бұл қышуды, терінің тітіркенуін, таза руды тудырады. Жануардағы аурудың белгісі — дененің әртүрлі аймақтарында жүннің түсуі. Көбінесе үйсіз жануарлар сақина құртынан зардап шегеді. Олар үй жануарларын жұқтыруы мүмкін. Сақина құртына шалдықпау үшін қаңғыбас жануарлармен, әсіресе ауру белгілері бар адамдармен байланыста болудан аулақ болу керек; жануармен байланыста болғаннан кейін қолды сабынмен жуу керек. Егер бала бейтаныс мысықты немесе итті қолғаппен еркелетсе, оны жуу керек! Үй жануарларын аурудан арнайы екпе қорғай алады.

Жануарлардың тістеуі немесе тіпті әдеттегі тырнақ ізі ауыр зиян келтіруі мүмкін екенін ұмытпауымыз керек. Шынында да, инфекция жараға түседі, бұл ауруды тудыруы мүмкін. Бұған жол бермеу үшін бала келесі ережелерді

білуі және сақтауы керек: жараны дереу дезинфекциялық ерітіндімен емдеп, оны таза шүберекпен жабыңыз; егер қаңғыбас немесе бейтаныс жануар тістеп немесе тырнап алса, бұл туралы ересектерге хабарлаңыз, содан кейін дәрігерге хабарласыңыз.

МОДУЛЬ 6. БІЗ ДОСПЫЗ!

Негізгі міндеттер:

- Оқушыларды «анималистика» ұғымымен, әртүрлі өнер жанрларындағы анималистік шығармалармен таныстыру.
- Оқушылардың эстетикалық түсініктері мен бағалауын, өнер туындысына деген жеке көзқарасын білдіруге дайындау;
- Үй жануарларының адам өміріндегі рөлі. Үй жануарларына ұқыпты және құрметпен қараудың маңыздылығы туралы идеяларды дамыту.

Негізгі ұғымдар:

- Анималистика — жануарларды бейнелеу болып табылатын өнер түрі.
- Өнер — көркем образдардағы шындықтың шығармашылық көрінісі.
- Кейіпкер — өнер туындыларындағы актер.

Модуль тақырыптарын іске асыру кезінде келесілерге назар аудару керек:

Ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейінгі жануарлар суретшілерді өнер туындыларын жасауға шабыттандырады. Бұл — адамзат тарихында жануарлардың адам өміріндегі маңызды рөлінің тағы бір дәлелі. Жануарды бейнелей отырып, суретші табиғатқа деген таңданысын білдіреді, Өзін-өзі таниды және

көрермендеріне адамның жердегі барлық тіршілікпен бірлігі туралы ойды жеткізуге тырысады.

Егер шығармасында жануардың бейнесі басты болса, онда өнердің басқа жанрларында маңызды рөл атқара алады. Алайда олардың қатысуы шығармаға экспрессивтілік қосады, болып жатқан оқиғалардың мәні мен сипатын тереңірек ашады, суретшіге өз идеясын дәл көрсетуге көмектеседі.

Шығарманың идеясын жеткізу үшін суретші күрделі, ерекше болып көрінуі мүмкін әртүрлі формалар мен әдістерді қолданады. Шығармамен танысқан кезде белгілі бір адамға таныс бейнелеу құралдарынан оның «тілін» мұқият және қызығушылықпен қабылдайды. Тағы бір маңызды міндет — сіздің сезіміңіз бен эмоцияларыңызды тыңдай отырып, көркем шығармаға деген көзқарасыңызды қалыптастыру.

Үй жануарлары — адамның адал серігі, олар адамдарға күнделікті кейбір мәселелерін шешуге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар ғылымның дамуына үлес қосуға, тарихтың бір бөлігі ретінде, ауқымды оқиғаларға қатысуға қабілетті. Үй жануарларына сезімтал, құрметпен, қамқорлықпен қарау адамзат мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Модульді іске асыру жоспары (6 сағат)

- Тақырып: «Суретшілердің суреттеріндегі мысықтар мен иттер»
- Тақырып: «Құйрықты және мұрттылар туралы кітаптар»
- Тақырып: «Мяу және Гав стиліндегі музыка»
- Тақырып: «Ит пен мысықтың әрекеті»
- Тақырып: «Біздің күнтізбе»
- Тақырып: «Мысықтар мен иттер — қаһармандар»

Іске асыру форматтарының нұсқалары ***Мұғалімнің «Өнер туындыларындағы жануарлардың бейнелері» әңгіме тақырыбындағы***

Әңгімелесу жоспары:

- Өнердегі анималистика дегеніміз не?
- Кескіндеме шығармаларындағы жануарлардың бейнелері
- Үй жануарларына арналған мүсіндік ескерткіштер
- Музыкалық шығармалардағы жануарлардың бейнелері

Әңгімелесу үшін иллюстрация ретінде Э. Ландсирдің «Құтқарушы», И. Е. Репиннің «Адамның ең жақын досы» картиналарының репродукциялары бар слайдтарды пайдалануға болады. Әңгіме барысында оқушылар музыкалық үзінділерді тыңдайды

— П.И. Чайковскийдің «Ұйқыдағы ару» балетінен үзінді («Етік киген мысық және ақ мысықтың бий»), С.С. Прокофьевтің «Петя мен қасқыр» симфониялық ертегісіндегі мысық тақырыбы.

«Ғажайып көрме» ұжымдық жобасы

Оқушылар әңгімелесу кезінде мұғалім айтқан ақпаратпен танысып, жұмыс дәптеріндегі тапсырмаларды орындап, оларға үлкен әсер қалдырған жануарларды — әйгілі мысықтарды, батыр иттерді, әдеби және музыкалық шығармалардан үй жануарларының суреттерін салады. Бұл тапсырманы оқу процесіне — көркемөнер және музыка сабақтарын біріктіруге болады.

Жоба қорытындысы бойынша талқылау жүргізіледі, оның барысында оқушылар мен педагогтер өз әсерлерімен бөліседі.

«Не, қайда, қашан?» білгірлер байқауы

Білгірлер байқауы «Не, қайда, қашан?» ойын форматында өтеді. Сұрақтардың тақырыбы жұмыс кітабының 6-бөлімінің материалдарымен байланысты. Ойын екі команда арасында өтеді. Сұрақтарға музыкалық шығармалардың үзінділерін тыңдай отырып жауап береді.

Байқау үшін картиналардың репродукциялары бар слайдтар алдын-ала дайындалады, олардың атаулары мен авторларын басқа топ мүшелері болжауы керек, сонымен қатар мультфильмдер мен фильмдердің үзінділері бар бейне-

лер қолданылады. Қазылар алқасының мүшелері (бұл мұғалімдер, ата-аналар болуы мүмкін) жауаптардың дұрыстығын ғана емес, сонымен қатар сұрақтар мен тапсырмалардың өзіндік ерекшелігін бағалайды.

Әдеби шеберхана

Жұмыстың бұл түрін «Әдеби оқу» және «Қоршаған әлем» курстарының сабақтарымен біріктіру арқылы ұйымдастыруға болады. Ол «Құйрықты және мұртылар туралы кітаптар» жұмыс кітабының тақырыбын орындау материалдарында жүзеге асырылады. Оқушылар сүйікті ертегілерден, әңгімелерден, жануарлар туралы өлеңдерден үзінділер оқиды.

Сабақтарды дайындауға арналған ақпарат ***Анималистика — өнердегі бағыт ретінде***

Анималистика (лат. animal — «жануар») — өнердегі бағыт, оның негізгі мотиві жануарларды бейнелеу болып табылады. Анимализм кескіндеме мен графикада кең таралған, сонымен қатар мүсін, фотография, сәндік-қолданбалы өнер, әдебиет т. б.

Анимализм — өте танымал жанр. Кейбір суретшілер жануардың сыртқы түрін және оның әдеттерін дәл жеткізуге тырысады, оның табиғи сұлулығына, күшіне, денесінің әсемдігіне немесе түсіне таңданады. Басқалары адам мінезінің ерекшеліктерін жеткізу немесе атап көрсету үшін жануардың бейнесін аллегория ретінде пайдаланады.

Кескіндемедегі жануарлар

Кескіндеме мен мүсіндегі жануарлар — ең көне жанр. Біздің алғашқы ата-бабаларымыз өмір сүрген үңгірлердің тас қабырғаларында жануарлардың бейнелері жиі кездеседі. Археологтар жануарлардың бизон, мамонт, аю бейнелерінен тұратын нағыз «галереяларын» тапты. Қарабайыр адамдар ағаштан және сүйектен жануарлардың мүсіндерін ойып, саздан мүсіндеген.

Ежелгі жануарлардың суреттері мен мүсіндері қазіргі заманғы суреттерден айтарлықтай ерекшеленді. Бұл стиль бүгінде «аң стилі» деп аталады. Ол жануардың өте қарабайыр бейнесімен сипатталады. Алайда тіпті осы стильдендірілген сызықтар мен контурларда белгілі бір жануарды ғана емес, сонымен қатар суретшінің таңдану, қорқыныш секілді сезімдерін де оңай болжауға болады.

Неліктен жануарлар бейнелері соншалықты танымал болды? Жануарлар қарабайыр адамның өмірінде өте маңызды рөл атқарды; олар тамақ көзі де, кейде өлімге әкелетін қауіп көзі де болды. Сондықтан жануарлардың суреттері аңның пайда болуы, оның әдеттері туралы ақпарат бере отырып, көрнекі құрал ретінде қызмет етті. Жануарлардың суреттері бір уақытта культтік мағынаға ие болды. Көптеген жебелер қадалған бизонды бейнелеу арқылы қарабайыр суретші өзіне және туыстарына аң аулауда сәттілік тілеуге тырысты. Аңшылардың мүсіншелерімен қор-

шалған үлкен аюды салу кезінде ол жыртқышпен күресте жеңіске жетеді деп үміттенді.

Кейінірек адам жануарлардың суреттерімен өзінің тұрмыстық заттарын безендіре бастады. Ежелгі Африкада, Америкада, ежелгі Мысырда жануарларға ұқсас қыш ыдыстары өте кең таралған. Әлемнің көптеген мұражайларында сіз жануарлардың мүсіндері бар талғампаз құмыраларды, табақтарды, плиталарды көре аласыз. Олар алғашқы суреттерден айтарлықтай ерекшеленеді; суретшілер иттің, мысықтың, гепардтың дене мүшелерінің ерекшеліктерін шебер және анық жеткізеді.

Орта ғасырларда жануарлардың бейнелері көбінесе адами қасиеттің символы ретінде болды: арыстан күш пен қуатты бейнеледі, түлкі айлакерліктің, жылан даналықтың символы да, азғырудың символы да болуы мүмкін. Жануарлардың бейнелері көбінесе ақсүйек отбасылардың елтаңбалары мен жалауларында қолданылған.

Өркендеу дәуірі кезінде суретшілер жануардың сыртқы түрін дәл жеткізуге тырысты. Жануарлар Титианның («Қоян мен Мадонна», «Кларисса Строццидің портреті»), Леонардо да Винчидің («Ақкіс ханым»), Рафаэльдің («Арыстанды аулау») т. б. суреттерінде пайда болады.

Жануарларды салған XVI ғасырдың ең көрнекті суретшілерінің бірі Альбрехт Дюрер болды. Оның суреттері жоғары шеберлігімен, байқағыштығымен, табиғи формалардың берілуінің

фотографиялық сипатымен ерекшеленеді. Біздің алдымызда ол суретші ғана емес, нағыз натуралист ғалым.

XIX ғасырда суретшілер жануарларды өз картиналарының басты кейіпкерлеріне айналдыра бастады. Сонымен, XIX ғасырда ағылшынның жануар суретшісі Эдвин Ландсир «Құтқарушы» картинасында нақты оқиғаны бейнелеген. Ағылшын кемесі апатқа ұшырайды, кемеде саяхаттаған отбасы екіге бөлінді, ата-анасы қайықпен қашып кетті, ал олардың қызы жоғалып кетті немесе қайтыс болды деп есептелді. Шындығында, ит қызды құтқарып, онымен бірге жағаға жүзіп кетті. Ит қыздың қасында бірнеше жыл өмір сүрді, оны ата-анасы табылғанға дейін қалдырмады.

Жануарлар басқа керемет суретшілер — Адольф Эберле, Брайтон Ривьер, Паулюс Поттер т.б. суреттерінің кейіпкерлеріне айналды, ал швейцариялық суретші Готфрид Минд мысықтарға деген сүйіспеншілігінің арқасында тіпті «Мысық Рафаэль» деген лақап атқа ие болды.

Мүсіндегі жануарлар

Жануарлардың мүсіндік ескерткіштері мен жануарлардың қыш ыдыстары ежелгі Африка, Америка және Шығыс тарихының ажырамас бөлігі болып табылады. Әсіресе Мысырда құдайлар көбінесе құстар мен жануарлардың бастарымен бейнеленген. Ежелгі грек вазаларында жануарлардың бейнелері бар.

Ежелгі жануарлардың бір мысалы – «Капитолий қасқыры» — екі нәрестені, Ромула пен Ремді тамақтандыратын қасқырдың қола мүсіні. Аңыз бойынша, патша ұрпақтарының балаларын себетке салып, туыстары таққа үміткерлерден құтылу үшін Тибрге тастаған. Алайда себет жағаға қарай жүзіп, қасқыр сәбилерді тауып, оларды тамақтандырды. Кейінірек ағайындылар Римнің негізін қалаушылар болды.

Жануардың сыртқы түрін, оның әдеттерін, пластикасын берудің дәлдігі ежелгі мүсіндерге тән. Жануарлардың фигуралары ғимараттардың кіреберістерін, ішкі бөлмелерді безендірді, мүсіншілер барельефтердегі жануарлардың мүсіндерін ойып жасады.

Шығармашылығының едәуір бөлігін жануарлар жанрына арнаған ең танымал бірі — П.К. Клодт. Бала кезінен бастап сурет салуды, әсіресе жылқыларды бейнелеуді ұнататын. Дарынды суретші көп ұзамай сәттілік пен даңққа қол жеткізді. Оның мүсіндік композициялары Санкт-Петербургті безендірді.

Ең танымал жануарлар мүсіндерінің бірі — Санкт-Петербургтегі эксперименттік медицина институтында орналасқан ит ескерткіші. Ол академик И.П. Павловтың бастамасымен құрылды және ғылыми эксперименттер мен жаңалықтар үшін иттің рөлін бейнелеуі керек еді. Ескерткіштің бір жағында былай делінген: «Ит адамға деген ұзақ уақыт бойы жақын-

дығының, шыдамдылығының және мойынсұнушылығының арқасында көптеген жылдар бойы, кейде бүкіл өмірінде И.П. экспериментаторға айтарлықтай қуанышпен қызмет етеді».

Жануарларға арналған ескерткіштер көптеген елдерде бар: Германияда қаңғыбас мысықтарға (Брауншвейгте) және соқырларға арналған итке (Берлинде) ескерткіш; Францияда Альпідегі қарлы боран кезінде 40 адамды құтқарған сенбернар Барри; Аляскадағы Номада қар басқан ауылда дифтерияға қарсы сарысу эпидемиясы кезінде жеткізген Балт командасының жетекшісі т.б.

Жануарлар туралы әдебиеттер

Жануарлар туралы халық ауыз әдебиетінің мысалдары, ең алдымен, мақал-мәтелдер, ертегілер мен аңыздар бар.

Жануарларға арналған немесе олар туралы айтылған әдеби шығармалардың жанрлары әртүрлі. Жануарлар-халық және жазушылар жазған көптеген ертегілердің кейіпкерлері (ағайынды Гримм «Бремен музыканттары», Шарль Перро «Етік киген мысық» т. б.).

«Нильстің жабайы қаздармен таңғажайып саяхаты» ертегісін жазу тарихы қызықты. Кітап бастапқыда бірінші сынып оқушыларына арналған Швеция географиясы бойынша қызықты нұсқаулық ретінде құрастырылған. Оның авторы — бұрынғы география пәнінің мұғалімі Селма Лагерлеф шәкірттерін елдің

әртүрлі аймақтарының табиғатымен таныстыруға тырысты.

Редьярд Киплингтің «Джунгли кітабы» керемет оқиғалы, ертегі сюжеттеріне қарамастан, жануарлардың нақты мінез-құлқын, әдеттерін, сыртқы түрін дәл және айқын сипаттайды. Оның шығармаларының негізгі идеяларының бірі-адам жануарлар әлемімен байланысты, яғни барлық тіршілік иелеріне мұқият және сүйіспеншілікпен қарауды үйренуі керек.

Жануарлар туралы музыка

Көптеген композиторлар өз шығармаларын жануарларға арнады. Олардың бірнешеуін ғана атайық: «Аю» (Ф. Гайдн), «Цирк полькасы» (И. Ф. Стравинский), «Бұлбұл» (А. А. Алябьев) т. б.

К.Сен-Санстың әйгілі «Жануарлар карнавалы» 14 бөліктен тұрады, олардың әрқайсысының өзіндік кейіпкері бар: Арыстан, Әтештер мен Тауықтар, Бөкендер, Тасбақалар, Піл, Кенгуру, Аквариум балықтары, Құстар, Аққулар және тіпті ежелгі жануарлар. Әр бөлікте музыкалық аспаптардың көмегімен өзіне тән образ жасалады.

Ұй жануарлары да музыкалық шығармалардың кейіпкерлері болып шығады. Әсіресе мысықтардың жолы болды.

Орыс композиторы Игорь Стравинский төрт бөлімнен тұратын «Мысықтың бесік жыры» вокалдық циклін жазды: «Ұйықта, мысық»; «Пештегі мысық»; «Баю-бай»; «Мысықта, мысықта».

Француз жазушысы Шарль Перроның «Етік киген мысық» ертегісі орыс композиторы Цезарь Кюидің балалар операсының негізін қалады.

П.И. Чайковскийдің «Ұйқыдағы ару» балетінде «Етік киген мысық пен ақ мысық бий» атты жеке тақырып бар. Би мысықтардың пластикасы мен қайырымын, ал музыка олардың нәзік мияулауын білдіреді.

С. С. Прокофьевтің «Петя мен қасқыр» симфониялық ертегісінде кларнетте жұмсақ орындалатын мысық тақырыбы да бар.

Мысықтар мен иттер — қаһармандар

1960 жылы 19 тамызда ғарышқа екі ерекше ғарышкер — Белка мен Стрелка иттері бар кеме ұшырылды. Ол жерді 17 рет айналып өтіп, жерге сәтті оралды. Бұл ұшу ғалымдарға ғаламның көптеген құпияларын білуге және адамның ғарышқа баруына дайындалуға көмектесті. Челябинскіде бұл батыл иттерге арналған ескерткіш орнатылды. Франция астанасы Парижде сенбернар Барри ескерткіші тұр. Бұл ит Альпі тауларында құтқарушы болып жұмыс істеді, үсіген адамдарды іздеді, оларды жылыуымен жылытып, қар үйінділерінен шығуға көмектесті. Барри 40 адамды құтқарды!

Мысықтар әсіресе Санкт-Петербургте құрметке ие. Құйрықты батырлар Ұлы Отан соғысы кезінде қаланы кеміргіштерден құтқарды. Қаланы қоршау басталған кезде, тышқандар мен егеуқұйрықтар онсыз да аз азық-түлік қо-

рын жеп қойды. Аштықтан зардап шеккен халық үшін бұл қорқынышты апат болды. Содан кейін Ленинградқа (қазіргі Санкт-Петербург осылай аталған) басқа қалалардан көптеген мысықтар әкелінді. Олар зиянды кеміргіштерді тез жойды.

НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАР МЕН ТЕРМИНДЕРДІҢ СӨЗДІГІ

Анималист — өз шығармаларында жануарларды бейнелейтін суретші немесе мүсінші.

Ассоциация — қандай да бір ортақ қызығушылықпен байланысты адамдарды біріктіру.

Ауру — жарақат, микроорганизмдермен инфекция, улану т. б. салдарынан ағзаның бұзылуы.

Ауыл шаруашылығы жануарлары — азық-түлік (ет, сүт, жұмыртқа), өнімдер алуға арналған шикізат (жүн, ат жүні) үшін ұстайтын үй жануарлары.).

Байланыс — адамдар жануарлар арасында немесе адамдар мен жануарлар арасында

сөйлеу, мимика немесе басқа тәсілдер арқылы ақпарат алмасу.

Ветеринар — жануарларды емдеумен айналысатын маман.

Волонтёр — қоғамдық пайдалы қызметпен өз еркімен айналысатын және ол үшін жалақы алмайтын адам.

Гигиена — аурудың алдын алу жолдарын зерттейтін ғылым.

Екпе — ағзаның белгілі бір аурудың қоздырғышына төзімділігін арттыру үшін адамға немесе жануарға арнайы препарат енгізу.

Жарақат — көгеру, күйік, үсік, кесу т.б. салдарынан дененің зақымдануы.

Ит тәрізділер — сүтқоректілер тұқымдасы; аң аулау арқылы тамақ табатын жыртқыштар.

Компаньон жануарлар (үй жануарлары) — адам үйде қарым-қатынас жасау және жағымды эмоциялар алу үшін ұстайтын жануарлар.

Қимыл — белгілі бір мағынасы бар, яғни белгі немесе символ болып табылатын адам

денесінің (негізінен қолдың) қозғалысы. Қимыл сөйлеуді оның экспрессивтілігін арттыру немесе оны ауыстыру үшін сүйемелдейді. Бұл тұрғыда жануарларды оқытуда қолданылатын қимылдар және дауыспен берілген ілеспе (немесе алмастырушы) командалар қолданылады.

Кейіпкер — кескіндеме, фильм, әдеби шығарманың кейіпкері.

Кинология — иттердің құрылымын, шығу тегін, ұстау және өсіру жағдайларын зерттейтін ғылым.

Мысық тәрізділер — сүтқоректілер тұқымдасы.

Инфекция — ағзаға патогендік микробтарды жұқтыру.

Өнер — суретшілердің, мүсіншілердің, жазушылардың, суретшілердің т.б. шығармашылығындағы бейнелеу.

Организм — тірі ағза.

Поза — адамның немесе жануардың денесінің, басының және аяқ-қолдарының бір-біріне сай орналасуы.

Портрет — бір адамның немесе адамдар тобының бейнесі.

Рацион — белгілі бір мерзімге есептелген тағамның мөлшері мен құрамы.

Сезім мүшелері — сыртқы әлемнен ақпаратты қабылдайтын дене мүшелері.

Тәрбие — арнайы командаларды қолданып, иесіне қолайлы ит немесе мысық мінез-құлқын қалыптастыру. Бұл процесс үйдегі жануардың өмірінің алғашқы минутынан басталады. Тәрбие барысында үй жануарлары иесімен, отбасы мүшелерімен, үйдегі және көшедегі басқа адамдармен қарым-қатынастың рұқсат етілген түрлерін, мүмкін болатын белсенділікке үйренеді.

Тіл — адамның қарым-қатынасының маңызды құралы. Кең мағынада-ақпаратты сөйлеу арқылы да, мимика, ым-ишара, дене қалпы, дыбыстар, иістер арқылы берудің кез келген тәсілі.

Тұқым — шығу тегі ортақ және ерекше қасиеттерімен ерекшеленетін бір түрдегі жануарлардың тобы.

Үй жануарлары — адаммен бірге өмір сүретін, адамдар оларға баспана мен тамақ беретін жануарлар.

Үйрету — жануарлардың мінез-құлқын басқару үшін адамға қажет дағдыларды дамыту.

Үйрету (жануарларды) — жануардың белгілі бір командаларды орындау қабілетін қалыптастыру, әрекетті орындауға деген ұмтылысты қолдау, сенімсіздік пен қорқынышты жеңуге көмектесу.

Фелинология — үй мысықтары туралы ғылым, олардың тіршілігін, шығу тегін, өсіру жағдайларын зерттейді.

МАЗМҰНЫ

«Біз сенің достарыңызбыз» бағдарламасы- ның тұжырымдамасы мен мазмұны. 3

Бағдарлама тұжырымдамасы: негізгі идеялар,
мақсат, міндеттер 3

Бағдарламаның жалпы сипаттамасы 7

Бағдарламаны игеру нәтижелері

Бағдарламаның жалпы сипаттамасы 7

Бағдарламаның мазмұны, қызмет түрлері және
ұйымдастыру нысандары 10

Бағдарлама бөлімдеріне әдістемелік

түсініктемелер. 17

Модуль 1. «Біз біргеміз» 17

Модуль 2. Біз адам үйінде қалай пайда болдық? ... 30

Модуль 3. Біз қалай жаратылғанбыз және бізге
қалай қарау керек? 47

Модуль 4. Жануарлар мектебі: үй жануарларын
қалай дұрыс тәрбиелеу керек? 58

Модуль 5. Денің сау болсын, сүйкімді жануар! 70

Модуль 6. Сен екеуміз доспыз! 78

Негізгі ұғымдар мен терминдердің

сөздігі. 91